

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AHLAK ANLAYIŞINDA GAZALİ VE KANT DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİBEL CANAKÇAY

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR.KEMAL GÖZ

BİLECİK, 2026

10773764

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AHLAK ANLAYIŞINDA GAZALİ VE KANT DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİBEL CANAKÇAY

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR.KEMAL GÖZ

BİLECİK, 2026

10773764

BEYAN

Felsefe Ve Din ilimleri hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine uygun olarak tez/dönem projemi hazırladığımı, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Sibel CANAKÇAY

..../...../2026

İmza:

ÖN SÖZ

“Ahlâk Anlayışında Gazâlî ve Kant’ın Evrensel Ahlâk Üzerine Değerlendirmesi” adlı çalışmamda Gazâlî ve Kant’ın evrensel ahlak anlayışlarını ayrı ayrı inceleyip ahlâkın insanı erdemli bir yaşama taşıyan bir araç olduğu konusunda hemfikir olan bu iki düşünürün penceresinden karşılaştırmaya çalıştım. Ahlaki yozlaşmanın ivmelenerek bozulduğu bu çağda erdemli insan olmanın günümüz ahlâk anlayışında da önemini koruması ve güncelliğini sürdürmesini ve bu çalışmayla da akademik mecrada yer almasını umuyorum.

Bu çalışmanın kaleme alınması, araştırma ve tamamlanması aşamalarında bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım gerek akademik hayatı gerek insani ilişkileriyle kendime örnek edindiğim, tez çalışmasının araştırma, oluşturma ve her türlü planlama aşamasında kaynak ve yönlendirme sürecinde etik ilkeleri gözeterek bana rehberlik eden saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Kemal Göz’e, bilgi ve birikimlerini özveri ile biz öğrencileriyle paylaşımlarından dolayı Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Programının kıymetli hocalarına, tez işlemleri süresince tüm izlek işlemlerinde kolaylık sağlayan ve her türlü sorularına yanıt bulduğum öğrenci işlerine teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca çalışmamda desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen, bana olan güvenlerini hiç kaybetmeyen sevgili aileme de teşekkür ederim.

Sibel CANAKÇAY

2026

ÖZET

Ahlâk, insanın var olduğu ve insan ilişkilerinin şekillendiği her toplumda, kültürde ve medeniyette din ve felsefe bağlamında vazgeçilmez bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın gelişimi ve değişimi ahlâkî değerleri hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilerken, toplumların sürekliliği bu değerlerin korunması ve aktarılmasıyla mümkün olmaktadır. İnsan, toplumların temel yapı taşı olarak ahlâkî değerlerin oluşumunda ve yaşatılmasında belirleyici bir role sahiptir. İnsanın fitratında bulunan fazilet ve reziletlerin davranışlara yansımaları, toplumların ahlâk anlayışını ve hassasiyetlerini ortaya koymaktadır. Kültürler arasında dil, din ve yaşam biçimleri farklılık gösterse de ahlâkî değerler evrensel bir önem taşımaktadır.

Gerek İslam felsefesinde gerekse Kadim İlkçağ ve Batı felsefesinde ahlâk ve ahlâkî ilkeler üzerine birçok temel eser ve özgün düşünce günümüze ulaşmıştır. Bu birikim, ahlâkın birey ve toplum hayatında sorumluluk ve davranışları yönlendiren temel bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ahlâk, din, etik ve iyi-kötü kavramları; Doğu ve Batı düşüncesinin iki önemli temsilcisi olan Gazâlî ve Immanuel Kant'ın ahlâk anlayışları çerçevesinde ele alınmıştır. Filozofların eserlerinden hareketle ahlâk felsefesinin erdemleri ve evrensel yönü incelenmiştir.

İslam düşüncesinin önemli âlimlerinden Gazâlî ile modern Batı felsefesinin kurucu isimlerinden Kant'ın ahlâk ve ahlâkî erdemlere dair yaklaşımları, insan ve toplum ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. İki düşünürün farklı temellere dayanan ahlâk anlayışları ele alınırken, ahlâkın oluşumu ve birey tarafından içselleştirilmesi sürecinde ortak değerler üzerinde durulmuştur. Çalışmada filozofların görüş ayrılıklarını ortaya koymaktan ziyade, ahlâk felsefesinin ve erdemlerinin evrenselliğine vurgu yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca “din mi ahlâk içindir, ahlâk mı din içindir?” tartışmasından çok, ahlâkın insan fitratında bulunan faziletlerle ilişkisi ön plana çıkarılmıştır.

Bu tez çalışması bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Gazâlî'nin hayatı, eserleri ve ahlâk anlayışı; ikinci bölümde Kant'ın hayatı, eserleri ve ahlâkî ödev temelli yaklaşımı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise her iki filozofun ahlâk felsefeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazâlî, İslam, Ahlâk, Kant, Ahlâk Felsefesi.

ABSTRACT

Morality is an important and indispensable phenomenon in societies, cultures and civilizations, both in the fields of religion and philosophy, wherever there are people and human relations.

The development, change and existence of people affect moral values positively and negatively. The basic building block and raw material of societies, humans, reveal how important moral values are for the continuity of civilizations in terms of humans and societies. The virtues and disgraces inherent in human nature, the transformation of virtues into action, reveal the formation of moral values and the moral sensitivities of societies. Cultures may differ in terms of language, religion, race, thought and life, but moral values maintain their indispensable importance among societies. Many source works and original ideas that will form the basis of morality and moral principles have survived to the present day, both in Islamic philosophy and in the philosophy of Ancient Antiquity. With the knowledge and experience we have gained from these ideas and works, we see that morality is the responsibilities and behaviors that affect individuals and societies. In this study, the concepts of morality, religion, ethics, good-bad, etc. have been tried to be addressed by synthesizing the ideas of two important thinkers representing the East and the West. The virtues and universality of moral philosophy have been touched upon based on the works left behind by the aforementioned thinkers and philosophers in their thinking adventures. In our study, where we included the thoughts of Islamic scholar and polymath Ghazali and German philosopher Immanuel Kant on morality and moral virtues, evaluations were made on the effects of morality on human and social relations and the virtues that constitute these effects. In the common ground of two different perspectives, moral attitudes and behaviors on the formation and internalization of morality were discussed. In this study, the universality of moral philosophy and virtues was touched upon, not the unity or difference of ideas of our philosophers. The fact that morality is an indispensable element in philosophy is hoped to emphasize the virtues found in human nature or essence in this study rather than seeking an answer to the question “is religion for morality or is morality for religion?” that we encounter in many different studies. It is also to take its place in academic media by attracting the attention of those interested in moral philosophy to some extent.

The thesis consists of an introduction and three sections. In the first section, an attempt was made to focus on Ghazali's brief biography, works, moral understanding and moral virtues, virtues and vices. In the second section, an attempt was made to focus on Immanuel Kant's brief biography, works, moral understanding, moral duties and responsibilities. In the third section, comparisons and evaluations that will form a conclusion on the evaluation of Ghazali and Kant's moral philosophy were emphasized.

Keywords: Ghazali, Islam, Morality, Kant, Moral Philosophy.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	v
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konunun Amacı, Kapsamı ve Önemi	4
1.2. Önem.....	4
1.3. Amaç	4
1.4. Konu ile İlgili Yöntem ve Bulgular	4
1.5. Ahlak Ve Temel Ahlaki Kavramlar	5
2. GAZÂLÎ VE AHLÂK ANLAYIŞI	9
2.1. Doğum.....	9
2.2. Eğitim Durumu	9
2.3. Eserleri	10
2.4. Gazâli'nin ahlâkî Erdemleri	12
3. IMMANUEL KANT VE AHLÂK FELSEFESİ.....	24
3.1. Doğumu ve Eğitim Durumu	24
3.2. Eserleri	25
3.3. Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi.....	26
3.4. Felsefe Açısından Temel Etik Kavramları:.....	28
3.5. Kant Ödev ve Edimler Anlayışı.....	31
4.GAZALÎ VE KANT'IN AHLÂK FELSEFESİNE DAİR BİR KARŞILAŞTIRMA	42
5.SONUÇ	45
KAYNAKÇA.....	48

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

- a.g.md.** :Adı Geçen Madde
- c.** :Cilt
- çev.** :Çeviren
- DİA** :Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- md.** :Madde
- s.** :Sayfa
- ss.** :Sayfalar Arası
- vb.** :Ve benzerleri\ benzeri
- TDV** :Türkiye Diyanet Vakfı

1.GİRİŞ

Doğu ve Batı felsefesi içinde din ve ahlâk anlayışının birbiriyle iç içe oluşu felsefenin düşünme tarihi boyunca ana konuları olmuştur. Felsefe düşünürleri ahlâkı, din anlayışının ve insanın merkezine yerleştirmiştir. Ahlâk, insanın fitratında var olan bireysel ve toplumsal çabalar ve kaygılardan oluşan erdemler bütünüdür.

Ahlâk teriminin felsefede karşılığı “etik” veya “ahlâk felsefesi” olarak kullanılmıştır. Ahlâk, insanın iyi huylu veya kötü huylu olarak nitelendirilmesine yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya çıkan bilfiil davranışlar bütünüdür.¹

Batı düşünürlerinden Immanuel Kant, ahlâk ile dinin birbirinden özerk bir şekilde düşünülemediğine ve dinin ahlâk açısından tanımlayıcı olduğunu kabul eder.

Din, ahlâkî yaşantıya yön veren güçlü bir itici unsur olarak değerlendirilebilir; bireyin ahlâkî davranışlarına derinlik ve anlam kazandırma potansiyeline sahiptir. Öte yandan Kant, ahlâkî hükümlerin en temel kaynağının akıl olduğunu vurgulayarak, akli ahlâkî eylemin nihai belirleyicisi olarak konumlandırır. Bu bağlamda, ahlâkî davranışın dayandığı ilke, aklın kendi içinde ve deneyimden bağımsız (a priori) olarak ortaya koyduğu evrensel ve nesnel bir temele dayanmalıdır. Kant’a göre ahlâk, bireysel eylemlerin genel geçer ilkelere uygunluğuyla anlam kazanır.”² Kant, saf akli eylemler için temel isteklendirme olarak alır.³

Türkçede ahlâk kelimesinin karşılıkları arasında “yorık”, “kılınç”, “kılk” ve “tadu” gibi sözcükler yer alır. Bu ifadelerden özellikle “yorık” kelimesi, tarihî metinlerde daha sık karşımıza çıkar. Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lügati’t-Türk adlı eserinde “yorık”, kişinin huyu, davranış tarzı ve başkalarıyla olan ilişkilerini ifade eden bir anlamda kullanılmıştır. Örneğin, bir kişinin diğerleriyle olan tutumunu belirtmek için “Onun başkalarına karşı huyu nasıldır?” anlamına gelen “Anın yorıkı neteg kişi bile?” ifadesine yer verilir.

Ahlak kelimesinin bir diğer kullanımı da “kılk” kelimesidir. Bu kelimedeki mizaç, hâl ve halk ile geçinim anlamına gelmektedir. Ahlak, huy, tabiat, eylem anlamında kullanılan bir başka kelime de “kılınç” sözcüğüdür. Mesela, iyi ve güzel ahlak anlamında “edgü kılınç” ifadesi kullanılır. Bir başka sözcükte insanın huyu, tabiatı, karakteri anlamına gelen “tadu” kelimesidir.⁴

¹ Mustafa Çağrıncı (1989). “Ahlâk”. TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, c.2, ss.1-14.

² Lokman Çilingir (2015). Kant’ta Ahlak ve Felsefe. Felsefe Dünyası, 62, s.3.

³ Murat Demirkol (2024). İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Editör: Prof. Dr. İsmail Erdoğan-Doç. Dr. Enver Demirpolat 3.Baskı. Lisans Yayıncılık, İstanbul, s. 2

⁴ Kaşgarlı Mahmud (2005). Divan-ü Lügati’t Türk. Haz. Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yayınları, İstanbul, s. 35.

Ahlâk kelimesi, Arapça kökenli olup "hulk" ya da "huluk" sözcüklerinin çoğuludur ve "huy, karakter, tabiat" gibi anlamlara gelir. Arapça'da "halk" genellikle bedenî yapı, "hulk" ise ruhî yapı için kullanılır.

İslâmî kaynaklarda, özellikle de hadislerde, hulk ve ahlâk terimleri çoğunlukla bireyin iyi ya da kötü huylarını, erdemli veya olumsuz davranışlarını ifade etmek için tercih edilmiştir. İyi huylar ve faziletli tutumlar mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, mehâsinü'l-ahlâk gibi ifadelerle anılırken; kötü huylar ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar ahlâkî değerlerin sınıflandırılmasında temel rol oynamıştır.⁵

Etik terimi, tıpkı ahlâk kavramı gibi kökenini Yunanca "ethos" (εθος) kelimesinden alır. Bu sözcük başlangıçta "alışkanlık", "gelenek" ya da "töre" anlamlarına gelmektedir. Zamanla bireylerin ve toplumların davranışlarını yönlendiren ilkeler bütünü ifade eden bir anlam kazanmıştır. Etimolojik açıdan bakıldığında etik, ahlâkla benzer bir çerçevede değerlendirilen bir kavramdır.

Buna karşın ethos sözcüğünün farklı bir yazılışı ve anlamı daha vardır. "...εθος olarak yazılan etiğe göre eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir."

Ethos kelimesinin Cicero tarafından Latince 'de kullanılan karşılığı mos (çoğulu mores)dur. Mos diğer Batı dillerine de moral olarak geçmiştir.

Kant eserlerinde de karşılaştığımız gibi Almanca 'da moral töre (Sitte) kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır.⁶ Etik ahlâkî olanın özünü ve temelini araştıran bilim, insan davranışları ile ilgili problemleri inceleyen felsefe dalı olarak tanımlanmaktadır. Etik, ahlâk felsefesidir.

Sözcük anlamlarının yanında "insan toplumlarınca ahlâk, bireylerin aileden başlayarak toplum, devlet ve tüm insanlıkla ilişkilerini düzenleyen; zamanla oluşmuş ve benimsenmiş değer, kural ve inançların toplamı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, ahlâk; kişiler ya da topluluklar tarafından kabul gören davranış normlarının bütünüdür."⁷ şeklinde tanımlanabilir.

İslam filozoflarına göre ise ahlak, "İnsan ruhunda bulunan öyle bir kudrettir ki eylem ve fiiller hiçbir zorlama olmaksızın, kendiliğinden kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar."

Tanımdan da anlaşılacağı üzere nefisten insan davranışına yansıyan iyi ve mükemmel

⁵ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", ss.1-14

⁶ Ahmet Serbun Behçet (2010). Kant'ın Ahlâk Metafiziğinde Özgürlük ve Ahlâk Yasası Sorunu, İstanbul, s. 48.

⁷ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 3.

fiiller çıkarsa buna “iyi ahlaki davranış yani güzel huy” eğer düzensiz ve kötü fiiller çıkarsa da “kötü ahlaki davranış yani fena huy” olarak tanımlanıyor.⁸

İslam düşünürlerinden Gazâli'nin genel ahlâk anlayışına yansıyan düşüncede, ahlâk'ın anlaşılması için muhatabı niteliğinde en üstün melekelerle sahip olan insanın da anlaşılması gerektiridir.

İnsan, Yaratıcı tarafından üstün varlık ölçüsünde en muazzam özelliklerle yaratılmıştır. Kendisine akıl ve irade verilerek, gücü nispetinde yaratılışına uygun davranışlar ile var olan ve şekil alan bir varlıktır. İnsanın irade ve fitrat kapsamında birbirine zıt olmayan edimler sergilemesi onun yaratılışının gayelerindedir.

Gazali irade gücünü şöyle tanımlamaktadır:” İnsan, selim akıl ile bir işin sonucunu ve o işteki iyilik tarafını yakalayınca bu iyiliği isteme ve onun hikmetlerini kavrama yönünde kendisinde şevk duyar ki işte buna irade gücü denir.”⁹ İnsanın ahlâkî felsefesi fitratı ile desteklenmektedir.

Din ve felsefe arasında ilişki bir bağlam anlamında ahlâk, insanı güzelleştiren ve dönüştüren, davranışları ile de birbirini etkileyip güzelleştirmesi istenen pratik bir bağ oluşturur.

Gazali'ye göre ahlâkî eylemlerin gayesi, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek; Kant'a göre ise ahlâkî eylemlerin amacı, ödevdir. Bu sebeple ahlaki eylemlerin amacı mutluluk olamaz. Dolayısıyla ahlaki eylemlerin amacı, “iyi niyet”tir.¹⁰

Kant'ın Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı eserinde vurguladığına göre, dünyada kendi başına iyi olabilecek tek şey, saf ve koşulsuz iyi niyettir. İradenin değeri, elde ettiği sonuçlarla ölçülmez; önemli olan onun taşıdığı ahlaki niyettir. Başka bir deyişle, bir eylemin gerçek değeri, sonuçlarından çok iradenin kendisinde yatar ve sadece iyi bir irade mutlak anlamda iyidir.”¹¹

Yaşadıkları dönemde özellikle Hıristiyanlıktan önce Batı dünyasını en fazla etkisi altına alan Stoa felsefesinde ahlâkî eylemlerin amacı, insanın dış etkilere kayıtsız kalmayı öğrenmesidir. İnsanın başına her türlü olumsuz durum gelebilir. İnsan, bu olumsuzluklara karşı kayıtsız kalarak başkalarının kendi üzerinde oluşacak gücünü engellemiş olacaktır. Bu açıdan Stoacılar göre iyi ya da kötü, insanın kendisine bağlıdır.

⁸ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 3.

⁹ İrfan Görkaş & Kamil Sarıtaş (2023). İslâm Felsefesi. Lisans Yayınları, İstanbul,1. Baskı, s. 249-254.

¹⁰ Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi. Fecr Yayınları, 1.Baskı, Ankara, s. 28.

¹¹ Heinz Hemimsoeth (2023). Kant'ın Felsefesi. Çeviren: Takiyettin Mengüşoğlu. Doğubatı Yayınları, Ankara, s. 120.

Aynı zamanda insan, dünyaya kayıtsız kalarak bağımsız bir birey haline gelir. Onlar ne hazzın ne de maddenin tuzağına düşmeden yaşamanın esas olduğunu savunurlar. Çünkü bu tür eylemler, insanın özgürlüğüne engel olan eylemlerdir. Bu tür eylemlerden etkilenmeden insan kendini koruyabilirse ancak o zaman mutlu olabilir¹²

1.1 Konunun Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışmamızda Gazâli'nin 'ahlâkî erdemleri' ile Kant'ın 'ödev ahlâkı' gibi ahlâkî temellere dayanan konu başlıkları ele alınmış olup çalışmamızda karşılaştırma niteliğinde değerlendirmelere yer verilmiştir.

İnsan iradesinde bulunan fazilet ve reziletler, erdemlerin davranışa yansımada büyük rol oynarken kişinin bunu amaç mı yoksa araç mı olarak görmesi gerektiğinin üzerine düşünülmüş ve insanın mutlak iyi için mücadele etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

1.2 Önem

Felsefi düşüncede ahlâkın, ahlâk felsefesinin önemi; insanın gelişmesi, değişmesi ve var olması bakımından ahlâkî değerlerin korunup yaşatılıyor ve yaşanıyor olmasıyla yakından ilgilidir.

İnsanın ahlâkî normlara sadık kalması ahlâk felsefesinin işlevselliğinin ne ölçüde mühim olduğunu yaşadığımız toplumlarda karşılaştığımız ahlâkî problemlerde hissediyoruz. Bu durum ahlâkî ve ahlâk felsefesini yeniden sorgulamamızı, üzerine yeni teoriler ve çıkarımlar yapmamız gerektiğini işaret ediyor.

1.3 Amaç

Bu çalışmanın amacı, ahlâkın temelinde işlenen düşünce yapısının din, kültür, insan ve toplum tarihi açısından değerlendirip farklı bakış açısıyla her iki düşünürün de perspektifinden sunmaktır. Okuyuculara sunulan bu perspektiflerin günümüz ahlâk anlayışında da önemini koruması ve güncelliğini sürdürmesi göz önünde bulundurulmalıdır.

1.4 Konu ile İlgili Yöntem ve Bulgular

Yöntem: Bu çalışmanın yöntemi, çeşitli yayınlardan elde edilen literatür taraması, felsefe ve düşünürlerimiz Gazâli ve Immanuel Kant'ın farklı eser ve kaynaklarının incelenmesi, günümüz müelliflerinin konuya dair fikir ve yayınlarına yer verilmiştir. Başvurulan kaynaklar tez çalışmamızın son kısmında kaynakça bölümünde detaylı belirtilmiştir.

Bulgular: Elde edilen düşüncesel veriler İslam Felsefesi ve Batı Felsefesinde ahlâk

¹² Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi, s. 28.

kavramının ahlâkî erdemlerin sebep sonuç ilişkisi ya da iyi-kötü olgusu içinde toplumu oluşturan insan unsuru üzerinde etkilerini ortaya koymaktadır.

İnsanın varoluş sebebi, güzel ahlâkî ve ahlâkî ölçütleri en güzel şekilde yaşamak ve yaşatmak üzerine temel kavramları içermektedir. Her bir bölüm çalışmanın okuyucularına anlaşılır bir dil ile ifade edilmiş biçimde ele alınmıştır.

İki düşünürün de kaleme alındığı çalışmalarda dikkatimizi çeken ahlâkın kişinin bireysel çıkarımına değil de toplumun faydasına olması, ahlâkın birey için değil toplum için vazgeçilmez kılınması gerektiğini görüyoruz.

Prof. Dr. Mevlüt Albayrak'ın konuya ilişkin kaleme aldığı "Gazâli ve Kant Açısından Yalan Söylemek Bir Hak Olabilir mi?" adlı çalışmasında Kant'ın ahlâk felsefesinin bize ne yapmamız gerektiği değil de ne yapmamamız gerektiğini söylerken Gazâli, buna ilaveten zor durumlarda ne yapmamız gerektiğini de söylemektedir. Bunu yaparken de araç ve amacı karıştırmamak gerektiği bir araç olarak zor şartlardan kurtulma yollarının aranmasını dile getirir.

Bu iki isim yalnız ahlâk felsefesinde değil bilgi sorunu, aklın egemenliği, nedensellik gibi felsefi konularda da birlikte anılmış ve felsefenin diyalektiğinde günümüze kadar önemlerini korumuştur.

1.5 Ahlak Ve Temel Ahlaki Kavramlar

İnsan, yaşamını şekillendirirken çeşitli kurallar ve eylemlere dâhil olmaktadır. Beşeriyeti hayvandan farklı kılan, yaptığı davranışları belirli yasalara göre yapabilme gücüne sahip olmasıdır. Bu özellikte insanın basiret sahibi olmasının gerekliliğidir. İnsanın aklını kullanarak yapmış olduğu iş ve davranışlar iyi, kötü, doğru, yanlış gibi nitelendirilir.

İnsan hayatını devam ettirirken yaptığı eylemlere bir değer yükleme gayretinde olması hasebiyle bu değer ölçüsünün ne olması gerektiğini belirleyen felsefe disiplinine ahlak felsefesi denir.¹³

İnsanın davranışlarının belirli bir formda ortaya konulması olarak da ifade edilebilecek olan ahlak kavramını davranış bilimi olarak belirtmek de mümkündür.¹⁴ Ahlak ilmi, insanın bilinçli davranışlarını konu edinir.

İnsanın davranışından söz edilirken, istek ve bilgisi dâhilinde, özgür irade ile gerçekleştirdiği edimler kastedilmektedir. Ahlak, bu davranışlardaki en yüksek iyinin ne

¹³ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 4-5.

¹⁴ Kemal Göz & Fatih Yalçın (2024). İlahiyat Alanında Siyaset ve Ahlak. Fecr Yayınları, Ankara, s. 18.

olduğu ve ahlaki fiili gerçekleştiren failin özgürlüğünün mahiyeti üzerine durur.¹⁵

Bu nedenle ahlak ilmi, insanı ahlaki bir özne olarak merkeze alır; onun akıl, irade ve vicdan gibi yetilerini, öfke, şehvet ve kibir gibi duygularını, bunlardan kaynaklanan erdem ve kusurları inceler. Ahlaka uygun bir yaşam için olumlu niteliklerin nasıl geliştirileceğini, olumsuz eğilimlerin ise nasıl kontrol altına alınıp dönüştürülebileceğini araştırır. Bu çerçevede ahlak disiplini, özellikle psikolojiden elde edilen bilgilerden de faydalanır.

Ahlak, insanı yaşamının her safhasında ilgilendiren bir alandır. Her birey bu alanın içerisinde ya erdemlerle mücehhez olarak erdemli bir yaşam sürmekte yahut reziletler içerisinde erdemsiz bir yaşam tarzını sürdürmektedir. Ahlaki erdemler bireylerden bir yaşam tarzını hayata geçirmesini istemektedir. İyi bir insanın ahlaktaki gayesi, vazifelerini yerine getirerek manevi bir kemale ulaşarak ebedi mutluluğa erişmektir.¹⁶

Ahlak felsefesi, ilk çağlardan günümüze bazı soruların cevaplarını bulmaya çalışmıştır.” İnsan ahlaki eylemlerinin bir amacı var mıdır?”, “Kişi, yaptığı ahlaki eylemlerde özgür müdür?”, “İnsanda hür bir irade var mıdır?” ve “Tüm insanlar için evrensel ahlak kuralları mümkün müdür?” gibi pek çok soru ahlak felsefesi açısından cevaplandırılması gereken sorulardır.¹⁷

Ahlak felsefesi insan davranışlarını ve bu davranışların dayandığı temel ilkeleri konu edinen bir felsefe dalıdır. Ahlak esasları ve temelleri üzerine araştırmalar ile temel ilkeler doğrultusunda neyin iyi neyin kötü olduğunu yanıtlamaya çalışır.

İnsan eylemlerinin görelî olmayan, doğru ve kesin bilgilerine ulaşmaya çalışır. İnsan özgürlüğünün hangi anlamda olanaklı olduğu üzerine durur. Ahlak felsefesi, toplum içinde var olan ile olması gereken arasında ayırım yaparak ahlaki eylem ile gayri ahlaki eylem için ölçütler belirler. Bir nevi insanı toplumsal kurallar bağlamında sürekli biçimlendirir ve denetler.¹⁸

Antik Yunan filozofu Aristoteles’e göre fazilet, akla ve aklın ölçülerine uygun eylemler içinde olmaktır. İnsan uygun eylemlere nasıl ulaşır? Aristoteles bu soruyu, sürekli bir azim-çaba, öğrenme ve alıştırma yapmakla elde edebileceği şeklinde cevaplar. İnsan gösterdiği bu çabalar sonunda ahlâkî fazilete ulaşır. Faziletlerin ortaya konabilmesinin ancak akla dayanması durumunda gerçekleşebileceğini belirtir.

Çünkü bu faziletlerin ölçülülüğünün sağlanması kabiliyeti ancak akılla anlaşılabilir.

¹⁵ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 4-5.

¹⁶ Kemal Göz & Fatih Yalçın, İlahiyat Alanında Siyaset ve Ahlak, s. 19.

¹⁷ Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefî Düşüncenin Kısa Tarihi, s. 1.

¹⁸ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 5-6.

Aristoteles'in "doğru olan ortak yer" olarak tanımladığı bu durum, matematiksel bir orta olmayıp, ancak akılla kavrana bilinen bir sınırdır. O, Grek düşüncesi içinde, dünya nimetlerini reddeden aşırı akımlara karşıdır.

Çünkü ona göre ölçülü kullanmak şartıyla, maddi değerler yaşamımıza anlam katabilirler.¹⁹ Ahlak felsefesinin bazı temel kavramları vardır. Bu kavramları şöyle sıralayabiliriz.

Niyet: Bir davranışı gerçekleştirirken davranış boyunca neredeyse hiç değişmeden kalan karar, kasıt ve azme niyet denir. Kişinin davranışında bilinç ve irade bulunmuyorsa bu davranış ahlak bağlamında ele alınmaz. Niyet insanın yapmış olduğu ahlaki fiillerin sadece varlığı için değil aynı zamanda o eylemin sıhhati, kemali ve tam olması için de şarttır.

İyi ve kötü: Ahlâk felsefesinde iyi, insanın iradesine uygun olarak, akla dayalı bir seçim sonucunda oluşan yararlı ve değerli şeydir. İyi kurallara ve ahlâklılık idealine uygun olandır. İyi istenilen şeydir, karşılık beklemeden yapılan harekettir. Kötü ise insana zarar, acı ve rahatsızlık veren, kendi içinde kusurlu olan, zararlı etkilerde bulunan yapılması istenmeyen hoş gitmeyen eylemlerdir.

Özgürlük: Ahlâkî bir öznenin (bireyin), kendi belirlediği kural, istek ve arzularına aynı zamanda kendi seçimlerine göre davranabilmesidir. Özgürlük yalnızca akıl ve irade sahibi olan insana özgü bir kavramdır. Genel anlamda kullanılan özgürlük ile ahlaki özgürlük arasında fark vardır. Ahlaki anlamda özgürlük, bir irade özgürlüğüdür. Yani bireyin iyi ve kötü ya da değerli ve değersiz olan karşısında bir seçim yapabilmesidir. İyi ile kötü arasında özgürce seçim yapamayan birey eylemlerinden sorumlu değildir. Buradan da anlaşılacağı üzere ahlakın varlığı özgürlüğe bağlıdır.

Erdem: Bireyin iyi ve doğru eylemlerde bulunmaya mizaç, eğitim ve moral olgunluk açısından yatkın olma durumu demektir. Ahlakın övdüğü yapılması bireyden beklenen iyilik, dürüstlük, doğruluk vs. ahlaki nitelik taşıyan değerlere erdem denir.

Sorumluluk: Bireyin eylemlerinin doğuracağı sonuçları üstlenmesidir. Sorumluluk irade özgürlüğü gerektirir. Eylemlerine kendi özgür iradesiyle karar veremeyen bir kimsenin davranışlarının sonuçlarını da üstlenmesinden söz edilemez.

Vicdan: Bireyin kendi iyileri ve değerleri üzerine doğrudan doğruya ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güce vicdan denir. Bir nevi insanın eylemlerinin iyi ve değerli olup olmadığına karar veren manevi bir mahkemedir.

¹⁹ Osman Mutluel (2020). Orta Yolda Olmak. Fecr Yayınları, Ankara, s. 13-14.

Ahlak yasası: Ahlaki açıdan uyulması zorunlu ya da gerekli olan genel geçer kurallardır. Bu ahlâkî kurallar bize, ahlâklı bir birey olarak ne yapıp ne yapmamamız gerektiğini gösterir. Ahlâk kuralları hukuk kurallarından farklı olarak toplumsal yaşam içinde kendiliğinden oluşur. Yaptırım gücü ise toplumdan dışlanmaya kadar giden toplumsal baskıdır.

Ahlaki karar: Ahlak yasasına uygun olarak verilmiş kararlardır. Bu kararlar sorumlulukla ve özgür iradeyle verilmiş kararlardır ve genellikle ahlaki eylemle sonuçlanır.²⁰

Ahlaki eylem: Bireyin istek ve tercihleri sonucu, ahlaki kararlarına uygun olarak gerçekleştireceği eylemleridir. Amaçlı ve bilinçli olarak “yapma” ya da “yapmama” davranışdır. Yapmanın dışı vurumu davranış, yapmamanın ki ise “tutum” olarak kendini gösterir. İşte bu tutum ve davranışlarımızın evrensel ahlak yasasına uygun olanına ahlaki eylem denir.²¹

²⁰ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 3.19-22.

²¹ Murat Demirkol. İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 3.19-22.

2. GAZÂLÎ VE AHLÂK ANLAYIŞI

2.1. Doğum

Ebu Hamid el-Gazali 1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde yer alan ve birçok alim ve devlet adamı yetiştiren, Meşhed kenti yakınlarındaki Tûs şehrinde doğmuştur. İslam dünyasında Hüccetülislam, Zeynüddin gibi unvanlarla anılmıştır.²² Künyesi Ebu Hâmid olarak bilinse de, Hâmid adında bir oğlunun olup olmadığı kesin değildir, varsa da muhtemelen küçük yaşta vefat ettiği düşünülmektedir.²³

2.2. Eğitim Durumu

Fas asıllı olduğu sanılan Gazâlî'nin ailesi hakkında bilgiler son derece azdır. İlmi hayatına, babasının genç yaşta hasta oluşu ve ölümünden dolayı, babasının sûfi dostuna telkin ve tembih etmesiyle Gazâlî bu zatın yanında başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'i ezberlemesi, dil bilgisi ve aritmetik gibi alanlarda dönemin geleneksel ilköğrenimini baba dostunun desteğiyle görmüştür. Manevi hayatında ve ileride etkisinde kalacağı tasavvufi kişiliğinde de bu dönemin büyük etkisi olduğu düşünülmektedir.

İleri düzey öğrenimine 1073 yılında Ahmed b. Muhammed er-Razkânî adlı âlimden fıkıh dersleri alarak Tûs'ta başlayan Gazâlî daha sonra Cürcan'a giderek burada İsmâilî denilen bir zatın öğrencisi oldu. 1091 yılında Bağdat Nizamiyesi Medresesi müderrisliğine tayin edilen Gazâlî ilim ve ibadetle dolu hayatında birçok kaynak kaleme almış, zamanın sorunlarına çözümler üretecek eserler bırakmıştır.

1105 yılına kadar tedris hayatına Nizamiye medreselerinde devam etmiş olan İmam Gazali 1111 tarihinde Tûs şehrinde 55 yaşında vefat etmiştir.²⁴ Gazâlî, arkasında ilmî bir miras bırakarak, elli beş yaşında iken vefat etmiştir. (H.505/M.1111) Tûs'ta ünlü şair Firdevsî'nin mezarının yakınına defnedilmiştir. Günümüzde

²² Mustafa Çağrırcı (1996). "Gazâlî". TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, c.13, s. 530-534.

²³ Gazâlî, İhya'u Ulumi'd-Din, Çev. Ahmet Serdaroğlu, c. 1, s. 20-50.

²⁴ Mustafa Çağrırcı, "Gazali" s.530-534

burada bulunan yapı halk arasında “Hâruniyye” adıyla anılmakta ve bunun bahçesinde yer alan yapı Gazâlî’nin mezarı olarak gösterilmektedir.²⁵

Klasik İslam düşünce geleneğinin önde gelen figürlerinden biri olan Gazâlî; felsefi, mantık, ahlâk, fıkıh ve kelam gibi disiplinlerden kapsamlı birçok eser vermiştir. Hem önemli bir kelâmcı hem de sufi olarak tanınan Gazâlî, geleneksel ahlak anlayışını oluşturan nasslara dayalı yaklaşımları, felsefi ve tasavvufi ahlak anlayışlarıyla sentezlemeyi amaçlamıştır.²⁶

İslam düşüncesindeki felsefi, dini ve tasavvufi akımların en kapsamlı birleşimi onun eserlerinde görülmektedir. Gazâlî’nin ahlak anlayışı, İslam ahlak literatüründe bir doruk noktası olarak kabul edilmekte olup, İslam ahlak düşüncesinin tüm yönlerini kapsayan geniş bir bilgi ve düşünce birikimine sahiptir.²⁷

2.3. Eserleri

Gazâlî, ilim ve fikir tarihinin en üretken kalem erbabı arasında sayılır. Kendisinin üç yüz ile dört yüz arasında kitap miras bıraktığını, bu eserlerin toplam sayfa adedini yaşadığı günlere böldüklerinde, günde ortalama 16 sayfa gibi şaşırtıcı bir sonuca ulaşıldığını belirten araştırmacılar bulunmaktadır.²⁸

Gazâlî’nin eserlerinin bir öne çıkan yönü sayıca fazla olmalarıysa, bir diğer dikkat çeken niteliği de farklı disiplinlere yayılan çeşitlilikleridir. Onun kitaplarının karakteristik özelliklerinden bahsederken üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, son derece düzenli ve planlı bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu durum şu şekillerde açıklanabilir:

Her bir eser, ele aldığı konunun gerektirdiği şekilde tasarlanmış, sınırları net bir şekilde belirlenmiş bir plana, mantıksal bir kurguya ve sağlam bir iç sisteme sahiptir. Hatta *İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn* gibi kırk bölümden oluşan ve dört cilt halindeki kapsamlı eserlerde bile bu düzen açıkça görülür.

Farklı alanlardaki kitapları, kendi içlerinde birbiriyle bağlantılı alt yapılar oluşturur. Bazı eserler çeşitli konuları birbirini tamamlayacak şekilde işlemiştir (*Mi’yâru’-l-İlm* ve *Mîzânü’-l-Amel* örneğinde olduğu gibi).

²⁵ Mustafa Çağrı, “Gazali”, s. 494

²⁶ Metin Aydın, İmam Gazali Düşüncesinde Ahlaklı Olmanın Anlamı, Ocak, 2021.

²⁷ Hilal Bayraktaroğlu, Felsefe, Din ve Ahlâk İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi, Bursa: 2019.

²⁸ Sabri Orman, Gazâlî, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s.21.

Bazıları ise aynı meseleleri farklı bakış açılarıyla ele almışlardır (*Makâsîdü'l-Felâsife ile Tehâfütü'l-Felâsife* arasındaki ilişkide görüldüğü üzere). Aynı konular, bazı eserlerde değişik seviyelerde işlenir. Örneğin, *el-Basît*, *el-Vasît*, *el-Vecîz* ve *el-Hülâsa* gibi kitaplar, bu yaklaşımın tipik örnekleridir.²⁹

İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn: Gazâlî'nin en kapsamlı ve en önemli eseri olarak öne çıkar. Bu çalışma, yalnızca alanında uzman kişilere değil, genel okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır.

Bu nedenle akıcı ve anlaşılır bir dil ile yazılmış olup, okuyucuyu içine çeken etkileyici bir anlatıma sahiptir. İhyâ'nın insanı ilgilendiren hemen hemen her konuyu kapsadığı söylenebilir. Bireysel yaşamdan toplumsal ilişkilere kadar insanı kuşatan bu eser, adeta kapsamlı bir başvuru kaynağı niteliği taşır.

Eserin bir diğer özelliği ise ele aldığı konuların uygulamaya yönelik ve özgün içerikler barındırmasıdır. Gazâlî'nin de vurguladığı üzere, bu eserini dört temel bölüm üzerine inşa etmiştir: İbadetler, günlük yaşam pratikleri, yıkıcı unsurlar ve kurtuluş yolları. Her bir bölüm, bir cilt oluşturur ve her cilt, on farklı kitaptan meydana gelir. Bu yapı, eserin hem derinliğini hem de sistematik yaklaşımını ortaya koyar.

Gazâlî'nin günümüze ulaşan eserlerinden öne çıkanlar şunlardır:

İslâm Hukuku: *El-Mustasfâ*, *el-Menhûl*, *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* gibi çalışmalar, İslam hukuku alanında kaleme alınmıştır.

Mantık: *Mî'yâkü'n-Nazar* ve *Mîzânü'l-İlm* gibi eserler, mantık disiplinine odaklanır.

Kelam İlmi: *El-İktisâd*, *İlcâmü'l-Avâm*, *Faysalü't-Tefrika* ve *Fedâihü'l-Bâtiniyye* gibi kitaplar, kelam (teoloji) konularını işler.

Felsefe: *Makâsîdü'l-Felâsife* ve *Tehâfütü'l-Felâsife*, felsefi meselelere eleştirel bir yaklaşım sunar. Ahlâk ve Tasavvuf: *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, *Kimyâ-ı Saâdet* ve benzeri eserler, ahlak öğretilerini ve manevi gelişim yollarını merkeze alır.³⁰ Bu eserler, Gazâlî'nin çok yönlü entelektüel kimliğini ve farklı disiplinlerdeki derin hakimiyetini yansıtır. Her biri, ait olduğu alanda özgün bir perspektif sunarak düşünce tarihine damga vurmuştur.

İslâm felsefesi açısından etik; yaradılışa uygun olma, fitrat ve insana Allah (cc) tarafından verilen irade ve akıl yetisini kullanabilme özelliği taşımaktadır.

Gazâlî'nin ahlâkta temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Mutluluğa ve kurtuluşa götürecek

²⁹ Sabri Orman, *Gazâlî, İnsan Yayınları*, İstanbul, 2013, s.54-55.

³⁰ Gazali (1978). *İhya-u Ulumi'd-Din*, Çev. Ali Arslan, İstanbul, c. I, s. 49-50; bkz. *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 489-533.

tek düzen dindir ve din ahiret inancını ön plânda tutar, örnek alınması gereken kişi olarak peygamberi işaret eder.³¹ Ancak oluşturduğu erdem teorisi, siyaset, ruh (nefs), mutluluk ve akıl konularında olduğu gibi Antik Yunan filozofları Platon, Aristo ve Yeni Platonculuk'tan da yararlanmışır.³²

Gazâlî'ye göre ahlâk, insanın nefsi içinde yerleşmiş ve doğal olarak ortaya çıkan bir melekedir. Bu nedenle, herhangi bir zorlama olmaksızın insanın davranışları bu melekedен kaynaklanır. Ona göre, akıl ve din tarafından övülen ve güzel sayılan davranışlar bu melekedен doğuyorsa buna “güzel ahlâk”, aksi durumlarda ise “çirkin ahlâk” denir.” Bu melekeler iyi ve güzele sebep kullanılırsa güzel ahlâk, kötüye ve olumsuz kullanılırsa kötü ahlâk olarak değerlendirilir.

Gazali'ye göre insanı diğer canlılardan ayıran iki temel özellik, bilmek ve inanmaktır. Ona göre insanın bilgi konusunda ulaşabileceği en son yetkinlik, marifetullahtır. Bu bilgi düzeyine ulaşmak için insan, önce kendini(nefsini) tanımalı sonra da ahlâkî olarak sürekli arınma içinde olmalıdır.³³

Gazâlî, bireyin ahlaki sorumluluk taşıması gerektiğini vurgular. “*Mizan'ül Amel*” adlı eserinde, kişinin dünyevi zevklerden, mal mülkiyetinden ve tüm dünyevi bağılıklardan uzaklaşarak yalnızca Allah yolunda derinlemesine düşünmeye yönelmesi gerektiğini belirtir. İlham yoluyla çeşitli hakikatleri kavramaya başladığında, birey nefsinin tüm kirlilerden arındırılmış olur ve böylece gerçek olgunluğa ulaşır. Bu olgunluğa erişme hali "saadet" olarak adlandırılır. Gazâlî'ye göre amel ve ibadet, bu saadete ulaşmada yalnızca destekleyici araçlardır.”

Gazâlî'nin kişinin kendisini her türlü kusur ve kötülüklerden uzak tutmasını; gerçek olgunluğa erişmek, güzel ahlâk sahibi ve kâmil insan mertebesi olarak görmüştür.

Gazâlî; ahlâkın temel ilkelerinden olan adaletin, doğruluğun, cesaretin, iffetin ve hikmetin yanında şükürü, sabrı, yardımlaşmayı, günahlardan tövbe etmeyi, kin tutmamayı, kıskançlıktan ve kibirden sakınmayı dile getirmiştir.³⁴

2.4. Gazâlî'nin ahlâkî Erdemleri

Gazâlî'ye göre her türlü bilginin inançla ve ahlâkla doğrudan ve dolaylı bir ilişkisi vardır. Birey ve toplum temelinde bilginin kapsamında inancın ve ahlâkın; ahlâkın ve inancın

³¹ Hilal Bayraktaroğlu (2019). Felsefe, Din ve Ahlâk İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, s. 2-5.

³² Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi, s. 171.

³³ Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi, s. 174.

³⁴ İbrahim Ağâh Çubukçu (1994). Ahlâk Tarihinde Görüşler, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.103

kapsamında da bilginin karşılıklı bir etkisi vardır.³⁵ Gazâlî'nin ahlâkî eğitimi, Allah'a yaklaşıp O'nunla bütünleşme yolunda mühim bir adımdır. İnsanın güzel ahlâk sahibi olması iyi bir eğitimden geçer. Duygularının aşırılıklarından kurtulan ve orta yolu benimseyen insanın güzel ahlâkın sahibi olacağını ve bunu da eğitimle kazanacağı görüşündedir. Bilme kavramının insanın akıl ve iradesinde en kuvvetli meleke olduğunun önemine vurgu yaparak "Kendini bilen nefsinin bilir, nefsinin bilen Rabbini bilir." sözüyle Tanrı bilgisine ulaşmanın nefis yetkinliğinden geçtiğini belirtir.

Gazâlî dinin bir ahlâkî değerler sistemi olduğunu ve bu değerlerin hiyerarşisinin ancak eğitimle kazanılacağını vurgular. Erdem anlayışında diğer İslâm filozoflarının ifade ettiği gibi öncelikle dört temel erdem olan; hikmet, iffet, şecaat ve adalet üzerine durur.³⁶

Hikmet, aklın doğru ve sağduyulu kullanımınıdır; şecaat, gazabın kontrollü ve cesur bir şekilde ortaya konmasıdır; iffet, şehvetin dizginlenmesi anlamına gelir.

Adalet ise bu güçlerin her birinin hak ettiği ölçüde ve düzen içinde bulunmasını ifade eder. Gazâlî'ye göre bu dört erdem arasında en üstün olanı adalettir; çünkü tüm diğer erdemler ancak adalet sayesinde tamamlanır. O, göklerin ve yerlerin ancak adaletle ayakta kalabileceğini savunur.³⁷ Ancak Gazâlî, bu erdemlerin temellerini açıklarken İslâm filozoflarından farklı olarak birinci derecede kaynak olarak Kur'an ve hadisleri esas alır.

2.4.1 Hikmet

Gazâlî'ye göre ahlâkî temellerin başı hikmettir. Hikmet sebepler âleminde hakikat deryasına ulaşma ilmidir. Üstün değerlere ulaşmak insanın görevleri içindedir ve hikmet erdemi, insanın "kalp huzuru ve düşünce temizliği ile tefekküre dalması"³⁸ bu değerlere ulaşır.

İlimlerin kaynağı ve erdemlerin anası olarak nitelendirilen hikmet, bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlayan erdem olarak açıklanmaktadır. Varlığın bilgisiyle ilgili olan her şey hikmet kavramı içerisinde değerlendirilir.

Müslümanlar "hubbul-hikme" deyimine bilgelik sevgisi, Araplar bilgeliği severek inceleme eylemine "felsefe" demişlerdir. Yüce Allah, insanları düşünmeye çağırmış, hikmet sahiplerini övmüştür.³⁹

³⁵ Mehmet Bayrakdar (2000). Gazali. Journal Of Islamic Research, vol: 13, s. 3-4

³⁶ Osman Mutluel (2021). İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi, s. 174.

³⁷ Metin Aydın (2021). İmam Gazali Düşüncesinde Ahlaklı Olmanın Anlamı, Ocak, 2021.

³⁸ Abdullah Durakoğlu (2014). Gazâlî'de Ahlâk Eğitimi. GEFAD / GUJGEF 34(2): s. 211-226

³⁹ İbrahim Ağâh Çubukçu (1984). Mezhepler. Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler. Makaleleri Ankara

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kuran Dili adlı eserinde hikmet kavramını şu şekillerde tanımlamıştır; “Hikmet hem bilgi, hem de iştir. Bilmek ve bildiğiyle amel etmektir. Burada ortaya konan hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklenen ve uygulanmasında herhangi bir engelin olmadığı bilgidir. Hikmetli eylemde bilime dayanan eylemlerdir. Bu manada hikmet ilim ile sanatın birlikteliği olarak ifade edilebilmektedir.”

“Hikmet güzel ve doğru işlere yönelmektir. Bu sebeple hikmet, bir meleke ve huy olarak değer kazanmaktadır. Sonucu iyilik olan iş yapmanın da hikmetin bu anlamını içerdiğini ifade etmek mümkündür.”

“Hikmet Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmaktır. Bir hadiste buyrulmaktadır ki, Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanınız. Hikmetin bazen ilim, bazen amel bazen de her ikisini kapsayan bir kavram olarak değerlendirilmesi Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmanın tecellisi olarak değerlendirilebilir. Nazarî ilim hikmetin başlangıcı sayılarak “Nazarî Hikmet” adını almıştır.

Sadece teorik bilgiye sapanıp kalmak, kişinin yolunu şaşırmasına, yani şeytanın tuzağına düşmesine neden olur. Hikmet, yalnızca doğru bilgi ya da doğru davranış değil, aynı zamanda doğru bilgiyle doğru hareketin birleşimidir. Bu bağlamda, kâinat bir hikmet kitabı olarak görülür. Hikmet hem bilimsel bilgi hem de uygulamada sağlamlık hem sözlerde hem de eylemlerde isabet anlamına gelir. Bu tanım, hikmet kavramının en temel ve kapsamlı ifadesi olarak kabul edilmektedir.”⁴⁰ Hikmet kavramının yüklendiği manalar itibari ile zikredilen erdemler şu başlıklar altında toplanabilir;

- Zekâ
- Çabuk anlama
- Zihin açıklığı
- Kolay öğrenme
- Doğru düşünme
- Hafıza
- Hatırlama⁴¹

Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 223-228.

⁴⁰ Kemal Göz (2020). Erdemli Ol. Fecr Yayınları, Ankara, s. 62-66.

⁴¹ Kemal Göz, Erdemli Ol, s. 69.

2.4.2. Şecaat

Şecaat, insanî erdemlerin en üst seviyelerine erişilmesini sağlayan ve tevekkül ile sabırla birlikte kalbin güç ve dayanıklılığını şekillendiren bir özelliktir. Aynı zamanda, bireyin kendi haklarını ve toplumun haklarını koruma konusunda sergilediği cesaretin göstergesi olarak değerlendirilir.

Şecaat erdeminin kazanılabilmesi için nefsin öfke gücünün akıl tarafından kontrolünün sağlanması gerekmektedir. Eğer insan öfkesini kontrol edemez ise sonucunda gerçekten pişmanlık yaşayacağı eylemleri gerçekleştirildiği görülecektir. İnsan kendi nefsinin egoist yaklaşımlarını engellemek hususunda gösterdiği çabanın da şecaat bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴²

Şecaat erdeminin içeriğinde yer almış olan erdemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ruh yüceliği
- Olaylara göğüs gerebilme
- Gaye ve amaç yüceliği
- Azim ve kararlılık
- Hoş görmek(hilm)
- Ölçülü olmak
- Alçak gönüllü olmak
- Yüce işler için çabalamak(metanet)
- Hadiselere karşı dayanıklı olabilme
- Hamiyet sahibi olmak
- Yumuşak kalpli olmak

2.4.3. İffet

İnsandaki arzu ve istek gücünün aklın denetimi altında ölçülü şekilde kullanılması bir erdem olarak kabul edilir. İffet, şehvet arzularına aşırı bağlanmak ile bu arzuların tamamen yok sayılması arasındaki orta yolu temsil eden bir erdemdir.

Gazâlî'ye göre iffet, nefsin akıl ve şeriat kuralları doğrultusunda terbiye edilmesiyle

⁴² Kemal Göz, Erdemli Ol, s. 105.

ortaya çıkan ahlaki bir niteliktir. İffet erdeminin öneminin Allah (c.c) tarafından da vurgulandığı görülmektedir. Allah mal, mülk ve yeme içme hususlarında Müslümanların ölçülü ve kanaatkâr olmalarını tavsiye etmektedir.⁴³

Gazâli mide şehveti ile cinsi şehvete dikkat çekerek bu iki isteğin insanın manevi ve ahlâkî hayatını mahvettiğini belirtmektedir. İffetin en önemli tanımlarından biri de onun nefsi hayvani zevklerden korumakla elde edilebileceğidir. İffetten mahrum kalan nefis bütün güzelliklerden mahrum kalmış olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

- Hayâ
- İncelik
- Güzel huyluluk
- Bireyin kendisi ve çevresiyle barışık olması
- Nefsin arzu ve isteklerine karşı durabilme
- Sabırlı davranabilme
- Kanaatkâr olmak
- Acelecilikten sakınmak
- Verâ sahibi olmak
- Tertip düzen sahip olmak
- Cömert olmak⁴⁶

2.4.4. Adalet

Bireysel ve toplumsal hayatta dirlik ve düzeni, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan erdem olarak adalet; eylem ve tutumlarda hakka göre hüküm vermek, eşit olmak ve eşit davranmak anlamlarına gelmektedir. Adalet kavramını hem bireysel hem de toplumsal alanda değerlendirmek mümkündür.

Bireysel alanda adalet, adil olma ve adaletli davranmayı ihtiva eder. Toplumsal alanda ise bireylere kuralların uygulanmasında tarafsız olmayı gerektiren bir değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

⁴³ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/273, Nisa4/6.

⁴⁴ Kemal Göz, Erdemli Ol, s. 77.

⁴⁵ Kemal Göz (2016). İslam Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları. Fecr yayınları, Ankara;2016, ss.63-78

- İyi davranmak ve iyilikleri misliyle karşılamak.⁴⁸

2.5. Gazâlî'nin ahlâkî Erdemlere Bakışı

Gazâlî'ye göre gerçek mutluluğa ulaşmak için erdem, klasik ahlak anlayışında olduğu gibi, eylemin iki aşırı uç arasında orta yolu tutmasıdır. İnsan, tüm ahlaki durumlarda bu orta noktayı gözetmekle yükümlüdür.

Ayrıca, ahlakın temeli olan dinin emirleri de bu orta yol anlayışını destekler. İnsan ifrat (aşırılık) ile tefrit (eksiklik) arasındaki dengeyi sağladığında, Tanrı'ya yakınlaşma yolunda ilerlemiş olur. Geleneksel dört temel erdem olan hikmet, şecaat, iffet ve adalet, Gazâlî'nin düşüncelerinde de önemli bir yer tutar.

Gazâlî, ahlâkî erdemleri örümcek benzetmesiyle açıklar. Örümcek, sıcak bir halkanın içindedir ve en sağlam yer bu halkanın merkezidir. İnsan da şehvet ve öfke gibi kuvvetlerle çevrelenmiş bir halkanın içinde yer almakta, selamete ulaşmak için orta yolu takip etmek zorundadır.⁴⁹

Güzel ahlakın temeli, hikmet, şecaat, iffet ve bunların en olgun hali olan adalettir. Yergi ve övgü, korku ve ümit, evlilik ve bekârlık, zenginlik ve yoksulluk, harcama ve tutumluluk gibi zıtlıklar ne tamamen iyidir ne tamamen kötüdür. Bunların iyi ya da kötü oluşu, arkasındaki niyet, beklenti, amaç veya bilinçliliğe bağlıdır. Gazâlî için niyet ve bilinçlilik, ahlak anlayışının merkezinde yer alan kavramlardır.⁵⁰

Gazâlî'ye göre mutluluktan; uhrevi haz halini, sınırsız zenginlikleri, azalmayan yetkinlikleri ve tüm zamanlar boyunca aşılamayan güzellikleri anlamalıyız.⁵¹ İnsanın yegâne gayesi faziletleri elde ederek, ebedi saadete ulaşmasıdır. Faziletleri elde etmenin yolları Gazâlî'ye göre;

1. Keskin bir zekâyâ sahip olmak
2. İyi bir ahlâk ile donanmak.⁵²

⁴⁸ Kemal Göz, Erdemli Ol, s. 130.

⁴⁹ Havva Durgu (2010). Gazâlî'de Yetkinlik Anlayışı. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 16.

⁵⁰ Öznur Özdoğan (2011). Gazâlî ve Benötesi Yaklaşım. Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi, 52(2), s. 5-19.

⁵¹ Hilal Bayrakdaroğlu (2019). Felsefe, Din ve Ahlâk İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 45.

⁵² Havva Durgu, Gazâlî'de Yetkinlik Anlayışı, s. 21

Gazâlî'ye göre güzel ahlâk, hikmetin kemali, gazap ve şehvet güçlerinin orta yolda olup akla ve dine bağlı olmasıyla gerçekleşir. Gazâlî'nin itidalli olma hali Aristoteles'in "Erdem bir tür orta olmalıdır." düşüncesi ile "İşlerin hayırlısı orta olandır."⁵³ Hadisi arasında ortak noktada buluşmaktadır.

Orta yol şu iki şekilde gerçekleşir:

1. Tanrı'nın lütfettiği peygamberlerde ortaya çıkan orta yol
2. Nefis mücadelesi ve riyazetle güzel huyları elde eden kimselerde meydana gelen orta yol.⁵⁴

Gazâlî faziletlere sahip bireyleri, olgunlaşan kâmil insan mertebesi ile değerlendirir. Gazâlî, kişinin ahlâkının itidalli olmaktan ifrat ve tefride düşmeden orta yoldan uzaklaşmamasına dayandırır. Kişinin menfi duygularla değil sorumluluk ve ödev niteliğinde ahlâkî erdemlere bağlı kalmasının önemini belirtir. Bu sayede birey gayesi olan sonsuz mutluluğa ulaşır.

Gazâlî'ye göre ahlak hem dünyevi hem de ahirette mutluluğun temelidir ve bireyin ruhsal sıkıntılarına şifa niteliğindedir. Ona göre insanın kurtuluşa erişmesini sağlayan temel vasıflar şöyle sıralanabilir:

- Tövbe
- Sabır ve Şükür
- Korku ve Reca (İbadette ümid)
- Fakirlik ve Zühd
- Niyet, Sıdk ve İhlâs
- Muhasebe ve Murakebe
- Tefekkür
- Tevhid ve Tevekkül
- Sevgi, Şevk ve Rıza
- Ölümü Hatırlamak⁵⁵

⁵³ Mevlüt Albayrak (2000). Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi. İslami Araştırmalar Dergisi, c. 13, s. 3-4.

⁵⁴ Mevlüt Albayrak, Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi, s. 3-4

⁵⁵ Öznur Özdoğan, Gazâlî ve Benötesi Yaklaşım, 5-19

Gazâlî'ye göre, ahlaki buyrukların öncelikle buyruk niteliği taşıdığını ve erdemli bir kişinin yaptığı fiilin bir amaca yönelik olması gerektiğini vurgular. Ona göre, amacı olmayan fiiller anlamsızdır; bu nedenle dini ve ahlaki ilkelerle uyumlu, anlamlı bir amaç güdülmelidir. Yararcılık ve şekilcilikten kurtaran bu amaç isteği insanı mutluluğa ulaştırır.

Kant'ın da ahlâk problemleri arasına giren faydacı ve formalizm mutluluk anlayışını, Gazâlî çeşitli boyutlarıyla ele almıştır. Bu konudaki düşüncesini geliştirirken daima İslâmî kaynaklara sadık kalmak şartıyla tasavvuf ve felsefeden de geniş ölçüde faydalanmıştır.⁵⁶ Düşünce tarihinin en ciddi metafizik problemlerinden biri olan irade ve hürriyet konusuyla Gazzâlî geniş ölçüde ilgilenmiştir.

İslam filozofları genel olarak iradeyi, "nefsin bilinçli olarak belirli bir amaca yönelik ilgi veya arzu duyması" şeklinde tanımlamış ve ahlaki eylemlerin iradeyle gerçekleştirildiğini kabul etmişlerdir; ancak irade sorununu derinlemesine tartışmamışlardır. Buna karşılık Gazâlî, iradeyi "amaç doğrultusunda seçilen şeyin belirlenmesi" ya da "bir şeyi benzerlerinden ayırt edebilme yeteneği" olarak tanımlamıştır.⁵⁷

İnsan isterse ve gayret gösterirse fitratında güzel huy ve seciyelerin ortaya çıkabileceği, irade ve idrak ile Tanrı'ya yönelişle insanın gelişebilir özellikte olduğunu vurgusunu yapmaktadır. Mışkât'te "Kalplerin anahtarı Allah'ın elindedir. Onu isteğine, istediği gibi istediği şeye açar." ifadesiyle belirtir.

Gazâlî irade sahibi insanı davranışlarında hür olduğunu ve bu hürlüğü insanın bir fiile yaklaşması ve kazanması biçiminde düşünmektedir. Yüce Allah'ın bir insanı hırsızlığa, yalan söylemeye veya adam öldürmeye zorlamadığını, iyiyi ve kötüyü seçmenin insanın iradesinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

Gazâlî, İslam filozofları gibi ilimleri teorik ve pratik olmak üzere iki kategoriye ayırır. Aristotelesçi görüş doğrultusunda, bilgi yeteneğine sahip akla "teorik akıl", eylem yeteneğine sahip akla ise "pratik akıl" adını verir. İrade ile ilgili değerlendirmelerini pratik akıl bağlamında ele alarak, daha sonra Kant'ın da yaptığı gibi irade ile pratik aklı eşdeğer sayar.⁵⁹ Ona göre pratik ilimlerin başı ahlâktır.

Pratik ilimler, ruh bilgisi, ruh göçü ve ruhun özelliklerinden söz eder. Tezkiye ve Tevhid ilkesini ahlâk bilgisi ile ilişkilendirir ve imanın ahlâk güzelliğiyle kuvvetleneceğini

⁵⁶ Mustafa Çağrı, "Gazâlî". ss.489-505

⁵⁷ Zeynep Ekşici (2019). Gazâlî'de İnsan ve Benlik Algısı. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 11-13.

⁵⁸ İbrahim Agah Çubukçu (1994). Ahlâk Tarihinde Görüşler. Ankara Üniversitesi Yayınları, s.103

⁵⁹ Mustafa Çağrı, "Gazâlî", ss.489-505

düşünür.

İnsanın fitratında bulunan melekelerin irade, eylem ve pratik hale getirmek ahlâkî davranışların temelini oluşturur. İnsan ruhunun iki gücü vardır. Bilme ve yapma gücü, her iki güce de akıl adı verilir. Bilme gücü yapma gücünden üstündür.

Ülgen'in (ö. 1974) ifadesine göre, her ahlaki eylem bir istekle başlar ve bir davranışla tamamlanır. Bu bağlamda, ahlaki fiillerin kaynağı olan irade, bilinçten yoksun kör bir güç değil; aksine bilinçli bir yönelimi ifade eder. Tercih ve iradenin bulunmadığı bir eylemin ahlaki bir değer taşımasından söz edilemez.⁶⁰

Gazâlî'nin ahlâk felsefesinde de akıl kavramı önemli yer almaktadır. Aklın insanın hareket gücünün tetikleyici olması nedeniyle bilgili bir aklın bilgisiz bir akıldan daha ahlâkî ve sorumlu olacağıdır. Gazâlî Mişkât adlı eserinde aklın her şeyin özüne ve gerçeklerine ulaşacağına sebep ve hikmetlerini çözebileceğini ifade etmektedir. Akıl kendisini koruyabilme yetisine sahiptir ve yanılmalar duyu organları, nefsi yanılma ve evhamlardan kaynaklanmaktadır.

İnanç olarak benimsenen hurafe ve saplantıların aklın hükmü sayılması yanılmaya vesile olur. Ayrıca Gazâlî azaların yaradılış amacına uygun kullanılmasını, uygun olmayan kullanımlarda işlevini kötüye kullandığını İhyâ adlı eserinde şöyle dile getiriyor; “Bilinmelidir ki, insan bedenindeki her bir organ, kendine özgü bir işlevi yerine getirmek üzere var edilmiştir.”

Bu çerçevede, elin hastalığı çalışmayı zorlayıcı ve isteksiz bir hale gelmesiyle; gözün hastalığı ise görme işlevinin güçleşmesiyle tanımlanabilir. Aynı şekilde kalbin hastalığı da yaratılış gayesi olan işlevleri yerine getirmekte zorlanmasıdır. Bu işlevler arasında bilgi ve hikmet arayışı, mârifet, Allah sevgisi, ibadetle meşguliyet, Allah'ın zikrinden haz almak ve bu zikri dünyevi arzulara üstün tutmak yer alır.⁶¹

Gazâlî'ye göre kalpte insanın öznel yeti ve idrakiyle karar mekanizması olması kişinin kararlarına yansıyan ahlâkî erdemleri de etkilediği fikrini taşımaktadır. Gazâlî'ye göre kalp, irade, nefis ve idrakten oluşur. Hz. Muhammed (sav)'in hadisinde de dediği gibi “Allah sizin dış görünüşlerinize bakmaz, fakat kalplerinize ve işlerinize bakar.”

Sadece şekilden ibaret görülen dini yaşayış biçiminin ödev ve görevlerin Tanrı buyruğu ile insan iradesi arasında çakışmaması gerektiğini, ahlâkın din ile sıkıştırılan bir kavram olmasından çok pratik edimler içermesi gerektiğini vurgular. Akıl, irade ve hikmet erdemi

⁶⁰ Hasan Yerkazan (2021). Ahlâk ve Din Disiplinlerarası Bir Yaklaşım. Somçağ Akademi, Ankara, s. 54.

⁶¹ Gazâlî (1980). İhya-u Ulumid'din. Aslan yayınları, s. 3-4.

kişiyi güzel ahlâka ulaştırır.

Gazâlî'nin ahlâk felsefesinde Tanrı hayatın içinde aktif ve her alandadır. Gazâlî'ye göre din kötü huyları yasaklar. Ahlaki yaşam iyilik ve kötülük arasındaki gerilimin veya çatışmanın söz konusu olduğu durumlarda anlam kazanır.⁶² Yalan söylemenin sadece inanan insanlar için olmadığını evrensel bir ahlâk yasası olduğunu savunur.

“Yalan söylememelisin” yargısı salt dini bir yargı olmaktan çok bilgiye dayanan ve salt bir tecrübeyle bütünleşen olgudur. İnsan doğasında var olup hayatla iç içe yaşayan, içinde bulunduğu şartların bu ahlâkî erdemleri zedelemesine ve yaşanan zorluklar karşısında kişinin bu ahlâkî değerlerden ödün vermemesini sağlayan güzel ahlâktır. Gazâlî'nin ahlâk anlayışına göre güzel ahlak; faydacı, çıkara dayalı ahlâk anlayışına ters olarak kişinin ödev ve sorumluluklarının farkında olarak yapması gereken edimlerdir.

Aristotelesçi anlayışı korur, insanın sahip olduğu akılsallık potansiyelini geliştirme gücü olduğunu savunur. Aristoteles'e göre erdem, aklın rehberliğinde ve onun belirlediği ölçülere uygun biçimde davranmaktır. Ona göre birey, doğru davranışı ancak sürekli çaba göstererek, öğrenerek ve pratik yaparak kazanabilir. İnsan gösterdiği bu çabaların sonunda ahlâkî erdemlere ulaşır. Aristoteles, ahlâkî erdemleri, iki aşırı uç arasında “doğru ortaya” ulaşmak olarak nitelendirir.⁶³

Gazâlî'ye göre de bir bakıma ahlâkî yaşam, bir yönüyle insanın kendi nefsiyle giriştiği sürekli bir mücadele olarak değerlendirilebilir. Erdem durağan bir nitelik taşımaz; yaşam süresi uzadıkça erdem de gelişip olgunlaşır. Bu bağlamda hayat, bireyin daha kapsamlı ve yetkin erdemlere ulaşma çabasının sürdüğü bir mücadele alanıdır.⁶⁴

Gazâlî, İhyâ'da ele aldığı her konuda, özellikle kötü huyların giderilmesi ve iyi huyların kazanılması süreçlerinde bilgi (ilim) ve uygulama (amel) boyutlarına özel bir vurgu yapar. Ahlaki gelişimde bilginin önemini kabul etmekle birlikte, Kadim İlkçağ felsefesinden miras kalan “tüm kötülüklerin cehaletten kaynaklandığı” şeklindeki görüşe katılmaz. Aksine, İhyâ'da açıkça ifade ettiği üzere, “Akıl yani bilgi temel bir sermaye olmakla birlikte, bu tek başına yeterli değildir. Ona göre, kimi zaman bir kişi sahip olduğu bilgiye rağmen öfke, arzu, cimrilik ya da korkaklık gibi olumsuz duygularına yenik düşerek bildiklerinin tersine davranabilir.”

Önemli ölçüde Gazâlî, ahlâk konusunu ele alırken insanı merkeze koymaktadır. İnsanın

⁶² Mustafa Çağrı, “Gazâlî”, s. 489-505

⁶³ Osman Mutluel (2012). İslam Düşüncesindeki Ahlâki Bir Kavram Olarak “Ortayol”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 12, s. 239-253.

⁶⁴ Mustafa Çağrı, “Gazâlî”, s. 489-505

niyeti, amacı, dini ve ahlâkî bilinci; iyi ve kötüyü meydana getirir. İyilik ve kötülük kendiliğinden oluşan bir şey değildir. Yalnız teorik ahlâk bilincinin yeterli olmayacağını insanın erdemli bir duruşu ve mutluluğu kazanmada manevi ahlâk anlayışının da olması gerektiğini savunur.

İnsanın ruh ve bedenden oluşan bir varlık oluşu Gazâlî için uhrevî bir ahlâk anlayışının da koruyucu ve yüceltici olacağı yönündedir. İslâm ahlâkında en temel prensip olan “Niyetler amelleri belirler” hadisinde vurgulanan amellerimizi yücelten niyetlerimizdir.

Bir davranışı ahlaki açıdan değerlendirmeden önce, o eylemin arkasında yatan niyetin ve hareket noktasının ne olduğuna bakmak gereklidir. Her eylemden önce zihinde belirli bir amaç oluşur; bu amaç, düşünceyi doğurur, ardından karar verme süreci gelir ve nihayetinde bu süreç fiziksel bir eyleme dönüşür. Bu nedenle bir fiilin ahlaki değeri, yalnızca dışsal sonucuyla değil, onu harekete geçiren içsel gerekçelerle de ilişkilidir.⁶⁵

Ahlâkî tutum ve davranışları etkileyen insanın irade ve kararlarıdır. Nefs, akıl, kalp veya ruh gibi soyut ve dini kavramlarla da insanı açıklamaktadır. Ahlâkî davranış ve hareketlerin çıkışında ruh ve beden uyumunu önemsemektedir. Bunun yanı sıra Gazâlî, ruh, nefis ve akıl gibi soyut kavramları, insanın duysal deneyimleriyle daha somut ve anlaşılabilir şekilde ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde, bu soyut kavramlarla ifade edilen melekeler ile beden arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin bireyde geliştirilmesi istenen ahlâkî tutum ve davranışlara nasıl yansıdığını da anlaşılır kılmaktadır.⁶⁶ İnsan bir bütün olarak fitratının en üstün özelliklerini temsil eden şerefli bir varlıktır. Güzel ahlâk ve ahlâkî hal-tavırlarla da bunu süsleyerek örnek temsil etmelidir.

Gazâlî, ahlâka dayanan insan yüceliğinin eşsiz olduğunu ve insana yakışan en güzel süsün ahlâkî erdemler olduğunu da savunur.

⁶⁵ Müfit Selim Saruhan (2014). İslâm Düşüncesinde Ahlâk İlmi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eskiyezi 28, ss. 53-66

⁶⁶ İlhan Topuz (2011). Gazâlî’de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri-. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 11(2), s. 157-17.

3. IMMANUEL KANT VE AHLÂK FELSEFESİ

3.1. Doğumu ve Eğitim Durumu

Immanuel Kant 1724 yılında eski Prusya şehri Königsberg’de doğdu. İskoçya kökenli bir ailenin beş çocuğundan, dördüncü çocuk olarak dünyaya gelmiştir.⁵⁸ Kant doğuştan zayıf ve hassas bir bedene sahipti. Sonraları bu konuda, doğanın kendisine “yaşama gücünden ancak küçük bir pay verdiğini” söyler.

Kant’ın güçlü iradesi ve azmi sayesinde bu zorluklarla büyük başarılar elde etmesi seksen yaşına kadar sürdü. Kant’ın idame ettirmek zorunda olduğu sıkıntılı yaşamı genç yaşlarda kendisine olağan bir irade gücü kazandırdı. Kant’ın ailesi, özellikle de baba evi, entelektüel gelişimini destekleyecek bir ortam sunmaktan uzaktı. Babası ise mütevazı bir meslek sahibi, saraç olarak geçimini sağlamaktaydı.

Kant, muhafazakâr bir hayat süren kendisine dini ve ahlaki yaşamın inceliklerini kazandırmış olan annesini on üç yaşında kaybetti. Annesi Kant’ın zihinsel özelliklerini ilk fark eden ve onun gelişimine destek olan en önemli kişidir. Kant’ı sekiz yaşında onun içinde iyi olacağını düşündüğü dostlarının yöneticisi olduğu Königsberg’de bulunan Gimnazyum Kolejine soktu.

On altı yaşına kadar söz konusu kolejde eğitimine devam eden Immanuel Kant, bu sürecin ardından Königsberg Üniversitesi Felsefe Fakültesi’ne kayıt yaptırarak yükseköğrenimine başladı. Annesinin ardından babasını da kaybeden Kant kendi hayatını kazanmak için sekiz yıl boyunca, istemeyerek, özel öğretmenlik yaptı. Bu süreçte bilimsel çalışmalarının peşini bırakmadı; doğa bilimleri ve felsefe alanında çalışmalarını sürdürerek kendisini akademik mesleğe hazırladı.⁶⁷

Kant, akılcı (rasyonalist) bir düşünür olmakla birlikte, pozitif dinlere karşı da saygılı bir tutum sergiler. Felsefi anlamda dogmatizme karşı çıkarken, aynı zamanda aşırı kuşkuculuğu da reddeder. Ahlak anlayışında ise, dışsal otoritelere dayalı yasaları kabul etmese de, bunlardan daha katı bir içsel ahlak yasasına bağlılık gösterir. Düşünce yapısında hem teorik cesaret ve atılganlık hem de yerleşik düzen ve geleneksel uygulamalara belli bir uyum dikkat çekici bir özellik olarak öne çıkar.⁶⁸

Kant’ın derin ve çetrefilli düşünce dünyasında Kant’ın ilgi duyduğu temel felsefi

⁶⁷ Heinz Heimsoeth (2023). Kant’ın Felsefesi, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, DoğuBatı Yay, Ankara, s.15-16.

⁶⁸ Immanuel Kant (2015). Seçilmiş Yazılar, Immanuel Kantın Kısa Yaşam Öyküsü. Sentez Yayıncılık, 5. Baskı, s. 79-87.

meseleler, etik ve estetik alanlarındaki sorunlar; insanın varoluşsal yapısı, yaşam amacı ve düşünme yetisiyle ilgili sorulardır. Bu konularda onu derinden etkileyen düşünürler arasında Hume, Montaigne ve özellikle Rousseau öne çıkar. Rousseau'nun eserleri, Kant'ın düşünsel yönelimi üzerinde derin etkiler bırakmış ve iç dünyasında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Öyle ki Kant'ın düşünce dünyası doğa felsefesi ve varlık metafiziğinden, insanın ruh yapısına erdemler alanına geçiyordu.⁶⁹ Böylece bu uzun çalışma yıllarından Alman felsefesinde Kant filolojisi akımı da oluşmuştur.

Kant, Aydınlanma düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş bir filozoftur. Onu bu dönemin temsilcisi kılan özellikler arasında, eleştirel felsefesiyle insan aklının sınırlarını belirlemesi, akli temel alan etik anlayışı ve bilimsel düşünceye verdiği önem yer alır. Kant'ın geliştirdiği eleştirel felsefe, Aydınlanmanın temel meselelerini sistematik bir çerçevede birleştirmesi bakımından, Avrupa felsefesinin sonraki dönemlerindeki yönelimler üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır.

3.2. Eserleri

Kant'ın önemli eserlerinden bazıları;

1781 Saf Aklın Eleştirisi

1783 Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena

1784 Dünya Yurttaşlığı Bakımından Ortak Tarih Düşüncesi

1784 Aydınlanma Nedir?

1785 Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi

1788 Pratik Aklın Eleştirisi

1790 Yargı Yetisinin Eleştirisi

1793 Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din

1795 Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme

1797 Ahlâk Metafiziği

Adlı yapıtlarıyla başta epistemoloji, ahlâk ve estetik olmak üzere, modern felsefenin tüm alanlarına damgasını vurdu. Aydınlanma düşüncesinin en önde gelen isimlerinden biri olan Kant, 1804 yılında, hayatı boyunca yaşadığı Königsberg'de öldü.⁷⁰ Kant'ın mezar taşının üstünde “Pratik Aklın Eleştirisi” eserinden alınmış şu cümle bulunmaktadır.

“Üstümdeki bu yıldızlı gökyüzü Ve içimdeki ahlâk yasası.”

⁶⁹ Heinz Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s. 19.

⁷⁰ Immanuel Kant (2016). Öteki Dünyaya Yolculuğumun Sahici Hikâyesi. Çev. Çağlar Tanyeli, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s. 25.

3.3. Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi

Aydınlanma felsefesinin önde gelen iki ismi olan René Descartes ve Immanuel Kant, materyalist felsefenin temellerine ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir. Descartes, ruhun ölümsüzlüğünü savunması, deneyimden türetilmeyen fakat zihinde kusursuz bir şekilde var olan Tanrı düşüncesini ileri sürmesi ve “Düşünüyorum, öyleyse varım” ifadesiyle varlığı bilinç temelinde oturtması nedeniyle materyalist çevrelerde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Benzer biçimde, Kant'ın deneyim alanının ötesinde, akılla kavranamayan "numen" dünyasından söz etmesi ve pratik akla dayanarak Tanrı inancını ahlaki gerekçelerle temellendirmesi, materyalist yaklaşımın yeni dönemde karşılaştığı önemli felsefi meydan okumalar arasında yer almıştır.⁷¹

Kant, "Salt Aklın Sınırları İçinde Din" adlı eserinde dini, öznel bir bakış açısından “bütün ödevlerimizin Tanrısal buyruklar gibi görülmesi” şeklinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, onun dini doğrudan ödev kavramıyla ilişkilendirdiğini ve dini temelde ahlaki bir tutum olarak değerlendirdiğini ortaya koyar.

Kant, din ile ahlak arasındaki bağı vurguladığı başka bir ifadesinde ise dini, “ödevleri Tanrısal buyruklar olarak kabul eden ahlaki bir tutum” biçiminde tanımlar. Bu tanımlar, Kant'ın din anlayışının merkezine ahlaki sorumluluğu yerleştirdiğini göstermektedir.⁷² Kişinin ödev ve sorumlulukları bilerek, ilahi bir buyrukmuş gibi yaşaması ahlâkî yaşantıyı doğurur ve destekler.

Ahlak felsefesi tarih boyu, insanın davranışlarındaki, yapıp-ettiklerindeki aklın yani (pratik aklın) anlamı, çoğu kez yegane yaşam kaynağı mutlulukta; birey ya da toplumun yararına ulaşmada görüldü. Bundan dolayı insan yaşamının felsefi açıdan anlamı, mutluluk (eudaimonia) ve pragmatik (utilitarizm) kavramlarında aramakta ve bu pratik aklın kolay ve yaygın anlamı olarak görülürdü. Kant'ın yaşamını sürdürdüğü çağın ahlak düşüncesi bu oluşumlar içindeydi ve onun ahlak felsefesi bu görüş ile savaştı.⁷³

Kişinin ödev ve sorumlulukları bilerek, ilahi bir buyrukmuş gibi yaşaması ahlâkî yaşantıyı doğurur ve destekler. Kant'ın ahlâk felsefesi duygu doğası ve aklın pratiğine dayanan iki ayrı nedenselliğe bağlıdır. Kant'ın ahlâk yasası özgürlükçü, biçimsellikten uzak

⁷¹ Aydın Topaloğlu (2003). "Materyalizm" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, c. 28, s. 137-140.

⁷² Necmettin Tan (2010). Kant'ın Din Anlayışı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi, 51(2), s. 315-330

⁷³ Heinz Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s. 118.

toplumsal statüye ve farklılığı üstünlük aracı olmaktan çıkarmaktadır. Bireysel özgürlük ve toplumsal özgürlük eğilimlerinin çatışmasını insanın vazgeçilmez varoluş mücadelesi olarak görür.

Toplumsal bir varlık olan insan, bireysel varoluşunun istek ve eylemlerinin toplumun değerlerinin oluştuğu sınırlarla çizildiğini savunur.

“...insan ne kadar uğraşsa da kamu adaletini kurmak için, kendisi adaletli olan en üstün otoriteyi —bunu ister tek bir kişide ister bu amaç için seçilmiş birçok kişiden oluşan bir grup içinde— elde edebileceğini söylemek güçtür.

Kendi üstünde ve yasaların gerektirdiği şekilde onu zorlayacak bir kimse olmadıkça her insan her zaman özgürlüğünü kötüye kullanacaktır. Oysa en üst otorite hem kendi başına adaletli olmalı hem de bir insan olmalı. İşte bu, görevlerin en zorudur ve tam bir çözümü olanaksızdır. İnsanın yapılmış olduğu bu eğri odundan dümdüz çıkacak hiçbir şey yontulamaz.”

“Buna karşılık, hem doğaya ilişkin dünya bilgeliğinin hem de ahlâka ilişkin dünya bilgeliğinin, ayrı ayrı kendi deneysel kısımları olabilir; çünkü ilki, bir deney nesnesi olarak doğanın yasalarını, ikinciyse doğaca uyarılan insan istemesinin yasalarını belirlemelidir; hem de ilki, bu yasaları her şeyin onlara göre olup bittiği yasalar olarak, ikincisi ise her şeyin onlara göre olması gerektiği yasalar olarak belirlemeli ama yine de bunun sık sık olmamasının koşullarını da göz önünde tutmalıdır.”

Kant’ın Kadim İlkçağ filozoflarından farklı olarak, ait olduğu felsefe geleneğinin etkisiyle olan-olması gereken ayrımını dile getirdiğini görüyoruz. İki alıntıdan ‘Etik’, ‘ahlâk öğretisi’ (die Sittenlehre) ve ‘ahlâksal dünya bilgeliği’ (die Sittliche Weltweisheit) kavramlarının özgürlüğün ve olması gerekenin yasalarını veren aynı bilimin farklı adlandırmaları olduğu görülmektedir.⁷⁴

Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi kitabının Kant;

“Antik Yunan Felsefesi üç bilime ayrılıyordu:

Fizik, Etik ve Mantık.⁷⁵

Özgürlüğün yasalarıyla ilgili alana, etik “ahlâk öğretisi” de denir, diyor.

⁷⁴ Ahmet Serbun Behçet (2010). Kant’ın Ahlâk Metafiziğinde Özgürlük ve Ahlâk Yasası Sorunu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 30.

⁷⁵ Immanuel Kant (2020). Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi. Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 8. Baskı, s. 79.

3.4. Felsefe Açısından Temel Etik Kavramları:

3.4.1. Özgürlük

İnsanın engellenmemiş olmaması durumudur. Bir başka tanımda da kişiyi engelleyen içsel ve dışsal faktörlerin olmaması özgürlük olarak tanımlanmıştır. Ahlak bağlamında ise özgürlük, kişinin iyi fiil ve kötü fiili ayırt edebilecek kabiliyette olmasıdır.⁷⁹ Kant'a göre içsel özgürlük için iki şey gereklidir. Bunlar;

- Belirli bazı durumda kendisinin efendisi olmak
- Kendisine iradeli (hâkim) olmak

Bu bağlamda, duyguların kontrol altına alınması ve tutkuların akıl yoluyla yönlendirilmesi, asil bir karakterin göstergesi olarak kabul edilir; aksi durumda ise kişi ahlaki açıdan zayıf ve düşük karakterli olarak değerlendirilir.⁷⁶ Senin iraden herkes için özgürlük olsun, insanlar ahlaki olarak özerktir ve kendi iradeleriyle doğru olanı bulabilirler. İnsanın akıl ve iradesi ile doğruyu bulabileceğini savunur.

Ahlâklı olmak ya da erdemli davranmak, insanın yalnızca özgür olduğu için, akıl aracılığıyla kendisini koşulsuz yasalara bağlamasına dayandığı sürece, bireyin ne görevini kavramak için başka bir varlık tasarımına ne de bu görevi yerine getirebilmek için yasa dışında bir motivasyona ihtiyaç duyması gerekmez. Böyle bir ihtiyaç hissetmesi, en iyi ihtimalle, bireyin kendi sorumluluğudur; ancak bu durumda bile söz konusu eksiklik, harici bir unsurla telafi edilmemelidir.⁷⁷

Özgür olan bireyin dışsal etki olmadan irade ve içsel dürtülerle ahlâkî erdemlere eğilim göstermesi gerektiğini belirten Kant, bu düşüncesiyle özgürlük kavramının bireysel çaba ile ilintili olduğunu en yüksek iyiye ulaşmak için istemenin önemine değinmektedir. Kant'ta ahlak yasası aklımın bir olgusudur. Niyetlerimi etik yasasına göre belirlediğimde özgürümdür, benimdir, varımdır, ahlaki tecrübeye sahibimdir; bu bağlamda erdemliyimdir.

Benim prensiplerimi ahlak yasasına göre düzenlemem ancak özgür irademle mümkündür. Özgürlük düşüncesi olmadan ahlak yasasını oluşturamam. Özgür irade bireyi sorumlu kılar. Özgürlük düşüncesi ahlak deneyimini, ahlak deneyimi özgürlük düşüncesini gerektirir.⁷⁸

⁷⁶ Immanuel Kant (2021). Etiğin Metafizik Unsurları. Çev. Ahmet Ceylan, Gece Kitaplığı Yayınları, 1.Baskı, s. 60-61.

⁷⁷ Necmettin Tan, Kant'ın Din Anlayışı, s. 315-330.

⁷⁸ Ahmet Ayhan Çitil (2021). Kant Okumaları Birinci Kritik. Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 276.

Eylemlerimizin sonuçları fenomenal bir dünyada ortaya çıkarken numenal bir alanda niyetlerimizin belirlendiği ve bu iki dünya için farklı yasaların geçerli olması ahlak yasasının tamamen evrensel olması gerektiği gerçeğine ulaştırır bizleri. Yapılan edimlerin neden sonuç ilişkisine bağlanmadan sadece evrensel ahlak yasası olarak uygulanması var olan evren yasalarını da desteklemektedir.

Kant'ın özgürlük ve evrensel ahlak yasaları anlayışı, halk arasında yaygın olan “İyilik yap, denize at; balık bilmezse Hâlik bilir” atasözüyle örtüşmektedir. Bu yaklaşım, ahlaki eylemin karşılık beklenmeden, yalnızca ödev bilinciyle ve iyi niyetle yapılması gerektiğini vurgular. Kant, Tanrı buyruğuna uyup karşılığında ödüllendirilmeyi bekliyorsanız bu çıkarıcılıktır ve ahlaki bir erdem değildir.

Hümanist ahlakın savunucularından Kant, insanlar arası sözleşmenin “benim özgürlüğüm başkasının özgürlüğünü kısıtlamamalıdır.” Görüşüyle insanlığı tek ve eşit bir topluluk olarak, evrensel bakış açısı sergiler. Genel çıkarları düşünmeli bireysel çıkarlar göz ardı edilmelidir.

3.4.2. İyi-Kötü

Ahlak Felsefesin’ de insanın etik değeri olan eylemlerde bulunmasına iyi, etik değeri olmayan eylemlerde bulunması ise kötü olarak değerlendirilmiştir.

Kant’a göre yasa koyucu, iyi- kötü belirleyicisi bu yasaları özünde bulunduran “kalpleri bilen” olmalıdır. Tanrı kavramına vurgu yapan Kant, davranışlara hak ettiği değeri ancak böyle biri verebileceğini belirterek davranışlarda Tanrı ve insan uyumunu belirtmiştir.

Kötülüğün insanların kendi eylemleri ile ortaya çıktığına insanları ikna etmeye çalışan Kant, Tanrı kavramına vurgu yapmaktadır, dediğimizde şunu da dile getirmek gerekir; Geleneksel dinlerdeki “iyi” anlayışını eleştirir ve mutlak iyi varsa (bu muhtemel Antik Yunan felsefesinin Tanrı’sıdır) kötülük onun eksikliğidir ve o da cehaletten ortaya çıkar. Kant’a göre eylemlerin sebebi Tanrı’nın ödül veya cezası olmamalı kimse kimseye baskı yapmamalı, herkes özgür olmalıdır.

Ahlak, dinî öğretilerle ilişkilendirilse de, bağımsız olarak ele alınması gereken bir felsefi sorundur. Birey, gerçekleştirdiği her eylemin sorumluluğunu kendisi taşır; bu eylemlerin ortaya çıkışında ise toplumsal etkileşim belirleyici bir rol oynar. İnsan doğası itibarıyla sakin ve dengeli bir varlık gibi görünse de, sosyal çevresiyle ilişki kurduğunda içsel çatışmaları ve olumsuz eğilimleri açığa çıkabilir.

İnsanın yozlaşması, çoğu zaman başkalarıyla kendini kıyaslaması, güvenlik kaygısıyla hareket etmesi ve güç kurma çabasıyla başlar. Oysa insanın iyiliğe yönelişi belli aşamalardan geçer: hayvaniyet, beşeriyet ve nihayetinde insaniyet. Bu son aşama, yani şahsiyet düzeyi, ahlaki bir varoluşun ifadesidir. İnsan ancak bu düzeyde gerçek anlamda var olabilir ve dünyayı kendi ahlaki değerleri doğrultusunda şekillendirebilir.

“Dünya cenneti” düşüncesi teorik olarak mümkündür; zira kötülüğün kaynağı insanın kendisidir ve insan bu kötülüğü ortadan kaldırma iradesine sahiptir.⁷⁹

3.4.3. Sorumluluk

Felsefe’ de bireyin üzerine düşen görev olarak nitelendirilen ve kişinin yetki alanına giren erdemleri gerçekleştirmesine sorumluluk denir. Bireysel sorumluluklar toplumsal sorumlulukları da beraberinde getirir ve en yüksek iyinin beraber hareket edilince gerçekleşmesi mümkün görülmektedir.

Kant’ta vicdan ahlak yasasına duyulan saygıdır. Ahlaki erdemlerin dışında olan bir buyruğa uymamak ve yeri geldiğinde bundan dolayı hayati riske girmek gerek; özgürlük ve ahlaklılıktır.⁸⁰

3.4.4. Erdem

“İyi” olarak nitelendirilen her şey felsefede erdemdir. Ahlâkî açıdan insan davranışlarının, iyiye yönelmesi de erdem olarak nitelendirilmiştir. Erdem, kişinin göreve itaat etmedeki iradesinin ahlâkî gücüdür ve bu, kendi hukukunun mantıklı olması nedeniyle ahlâkî ihtiyaç arz etmektedir, bunun kendisi yasanın gereği yerine getirilirken bir güç oluşturmaktadır. Erdem, iradenin ahlâkî gücünü ifade eder.⁸¹ Ahlak yasasına tabi olduğumuzda erdemli oluyoruz.

3.4.5. Ahlâkî Eylem

Ahlâkî eylem, bireyin evrensel geçerliliğe sahip ahlak ilkelerine uygun şekilde davranmasıdır. Ahlâkî felsefenin iki bölümü, sırasıyla amaçların ve kısıtlama görevlerinin ele alınması olarak ayırt edilir. Ahlâkın, birinin başkaları tarafından (fiziksel olarak) zorlanamayacağı görevler içermesi, yalnızca bunun bir amacıdır, amaçların bir doktrini olmasıdır, zira amaçlara sahip olmaya veya onları kendi benliğinin önüne koymaya zorlamak bir çelişkidir.⁸²

⁷⁹ Ahmet Ayhan Çitil, Kant Okumaları Birinci Kritik, s. 282.

⁸⁰ Ahmet Ayhan Çitil, Kant Okumaları Birinci Kritik, s. 289.

⁸¹ Immanuel Kant, Etiğin Metafizik Unsurları, s. 57.

⁸² Immanuel Kant, Etiğin Metafizik Unsurları, s. 13-16

"İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası." Immanuel Kant (1724-1804)

3.5. Kant Ödev ve Edimler Anlayışı

Immanuel Kant, döneminin düşünsel ikliminde ahlâk ilkelerinin yeterince açık biçimde ortaya konmadığını düşünerek, insanı salt bir araç olarak değil, kendinde bir amaç olarak gören bir ahlâk yasasının, yani koşulsuz bir buyruk (kategorik imperatif) anlayışının gerekliliğini savunur. Ona göre "mutlu olmak istiyorsan", "iyi olmak istiyorsan" ya da "fayda sağlamak istiyorsan" gibi şartlı ifadelerle başlayan buyruklar, gerçek anlamda bir yükümlülük taşımaz; yalnızca belirli hedeflere ulaşmak isteyen bireylere rehberlik eden öneriler niteliğindedir.

Bir kişiye "Mutlu olmak istiyorsan çevrene yardım etmelisin" ya da "İyi olmak istiyorsan yalan söylememelisin" gibi ifadeler öğretilse bile, bu tür buyruklar yalnızca davranışa yön veren öneriler niteliğindedir; gerçek anlamda birer yükümlülük taşımazlar. Bu durumda, koşullu buyruklara dayalı eylemler zorunlu olmaktan çıkar, bireyin tercihlerine bağlı hale gelir.

Yani kişi, belirli bir amacı benimsediği sürece bu kurallara uyar; aksi hâlde uymamakta serbesttir. Örneğin, eğer "iyi olmak" gibi bir hedef taşıyorsa, "yalan söylememek" onun için ahlaki bir zorunluluk olmaz. İşte Kant, bu tür olumsuzluklardan kaynaklanan ahlaki krizi aşmak için, bireyi amaç olarak gören ve hiçbir koşula bağlı olmadan geçerlilik taşıyan evrensel bir ahlak yasası, yani koşulsuz bir buyruk ortaya koyma çabasıdır.⁸³

Kant ahlâkın temelini ararken onu ne doğanın dışında ne de içinde arar, istediği ahlâk ilkelerini doğrudan salt akıldan çıkarmaktadır. Böylece 'Töreler metafiziği' felsefenin zorunlu bir bölümü olarak belirtilir, bu da salt ahlâk olmalıdır. Kant'ın ahlâk felsefesine temel olarak yazdığı yapıtına 'Töreler Metafiziğine Temel Koyma' adını vermesi de bundan dolayıdır.

İlkin Kant'ın 'töreler metafiziği' dediği nedir?

Felsefenin iki konusu var: Doğa yani var olan her şey ve töreler yani olması gereken şey ya da -yine Kant'ın diliyle- özgür davranışlar alanı.

Felsefe, eğer bilgisini deneyimden alıyorsa bu anlayışa empirik felsefe denir. Ancak bilgi yalnızca akla ve deneyimden bağımsız, önsel ilkelere dayanıyorsa, bu durumda söz konusu olan saf (salt) felsefe, yani metafiziktir.

⁸³ Özge Özyayın (2011). İçimdeki Ahlâk Yasası: Kant'ın Ahlâk Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. Dergipark Akademik, s. 34.

Bu bağlamda, sistematik bir yapı içinde yalnızca akla dayanan felsefî bilgi ifade edilmektedir. Kant'a göre metafiziğin iki ana konusu vardır: doğa ve ahlâk. Onun "Törelere Metafiziğinin Temellendirilmesi" adlı eserinde üzerinde durduğu konu ise, insan davranışlarını ve eylemlerden kaçınmalarını önsel olarak belirleyen ahlâkî ilkelerin ortaya konulmasıdır.⁸⁴

İster dünyada olsun isterse dünyanın ötesinde, hiçbir şey koşulsuz ve mutlak anlamda iyi olarak değerlendirilemez; bu nitelik yalnızca iyi bir iradeye aittir. Zekâ, kavrama gücü, muhakeme yetisi gibi zihinsel beceriler ya da kararlılık, cesaret, sabır gibi kişilik özellikleri genellikle değerli görülse de bunları yönlendiren irade iyi değilse, bu yetenekler kötüye kullanılabilir ve ciddi zararlara yol açabilir.

Gerçek anlamda iyi olan şey, iradenin sonuçları ya da ulaşılmak istenen hedefler değil, bizzat iyi iradenin kendisidir. İyi istenç, hiçbir şarta bağlı olmaksızın kendi başına değerlidir ve tüm diğer eğilimlerden ya da faydalardan çok daha üstün bir değere sahiptir.⁸⁵ Zaman zaman bu istenç hayatın akışı içinde sekteye uğrasa ve işlevini yitirerek körelmeye gittiği düşünülse de iyi niyet olarak hep kendi önemini korur ve değerini muhafaza eder.

Kant iyi istenç kavramını ödevler kategorisine ayırır ve yapılan davranışın bireyin çıkar amaçlı mı yoksa salt iyilik eğilimi mi taşıdığına önemine vurgu yapar. İnsanın yaradılışının ve varoluşunun anlamı olarak iyi niyeti, iyi istemi ahlâkın temeline yerleştiren Kant; bu bilgilere filozofların ulaşamayacağını akıl yürütme ve yargılama ile bu saf fitrat özelliklerini kaybedebileceklerini savunur. En sıradan insanda ahlâk kavramlarının yeri ve kaynağı olarak a priori olarak akılda bulunabileceğini vurgular.

Kant'ın ahlâk felsefesi "yapmalısın-zorundasın, çünkü o senin görevindir." şeklinde de özetlenebilir.⁸⁶ Her eylemin bir amacı vardır ve hiç kimse seçmeli iradesinin nesnesini yapmadan bir amaca sahip olamayacağından eylemlerin bazı amaçlarının olması fiziksel doğanın bir etkisi değil, failin özgürlüğünün eyleme dökülmüş bir halidir.⁸⁷

Ahlâk yasası berrak ve pak olmalıdır. Kutsal kitaplar, içeriği ahlâk yasasına uyumlu olmalı, fitrata uygun eylemler istemeli, eğitim ve din kötü eylemlere karşı duyarlı ve tepkili olmalıdır. Kutsal Kitap, içerdiği ahlâkî öğretilerin ilahi kökenli olması nedeniyle, ahlâkî hedeflere ulaşmada bir rehber olarak değerlendirilmeyi ve tanrısal bir vahiy gibi kabul görmeyi hak eder.⁸⁸

⁸⁴ Bedia Akarsu (1999). Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi, İnkılap Kitabevi, İstanbul. s. 65-66.

⁸⁵ Immanuel Kant, Seçilmiş Yazılar, s. 234-235.

⁸⁶ Kemal Göz & Osman Mutluel (2019). Felsefeye Giriş; Ahlâk Felsefesi. Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, s. 75- 93

⁸⁷ Immanuel Kant, Etiğin Metafizik Unsurları, s. 22-23

⁸⁸ Necmettin Tan, Kant'ın Din Anlayışı, s. 315-330.

İyi davranışa yönlendirmeli, kötüden uzak durulmasını öğütlemelidir. “İyilik yap ve kötüden kaçın.”⁸⁹ Ahlâk’ın vazgeçilmez ilkelerindendir. Hz. İsa “İnsan her şeyi Tanrı sevgisi nedeniyle yapmalıdır. Tanrı’yı sevmek demek, emirlerini iyi bir zihniyetle seve seve yerine getirmek.” demektir.⁹⁰

Kant’a göre İsa, “iyi ilkesinin somutlaşmış ideali” olarak görülür. Bu ideal, ahlaki açıdan yetkinliğe ulaşmış bir bireyi temsil eder. Bu bağlamda İsa, insanlara ahlaki gelişim yolunda rehberlik eden, örnek alınması gereken kusursuz bir figürdür. Onun “Tanrı'nın oğlu” olarak tanımlanması ise, sıradan insanlar gibi ahlaki eksikliklerden uzak, yüksek bir ahlaki donanımla özdeşleştirilmesinden kaynaklanır. Kant’a göre insanlar, bu örneklikten yola çıkarak kendilerini ahlaken geliştirmeli ve böylece mutluluğu hak eden bireyler olmaya çalışmalıdır.⁹¹

Kant ahlaki prensiplerin göreceli olmasını kişilere veya durumlara göre değişmesini eleştirmektedir. Ahlak felsefesinin gayesinin küresel ve değişmez ahlak yasasının varlığını ortaya çıkarmak olduğunu öne sürmektedir.⁹²

Evrensel ahlâkın varlığını kabul eden Kant’a göre ahlâk, insanın dışında mevcut olan bir kuvvetten değil de insanın içinde mevcut olan irade gücü ile gerçekleşen, genel geçer bir yasaya dayandığı takdirde evrensel olabilir. Kant bunu otonomi yani, yasası kendi içinde olmak olarak tanımlar. Ona göre bu zorunluluk değil, bir ödevdir.

Kant, "Salt Aklın Sınırları İçinde Din" adlı eserinde dini, “tüm ödevlerimizin tanrısal bir buyrukmuş gibi görülmesi” şeklinde tanımlayarak, din ve ahlaki ödev kavramlarını birbirine bağlar. Bu yaklaşımıyla Kant, dini doğrudan ahlaki tutumla ilişkilendirir ve dini, ahlâkî bir yaşamın ifadesi olarak değerlendirir. Bu bakış açısına göre, ahlaki sorumluluklarını yerine getiren birey, aynı zamanda dinsel bir yükümlülüğü de yerine getirmiş olur. Bir başka tanımda da Kant din ile dinsel yükümlülük arasındaki bağı vurgularken dini; “ödevleri Tanrısal buyruk olarak koruyan ahlaki tutum” şeklinde tanımlamıştır.⁹³

Kant’a göre ödev, yerine getirmeyi kendi irademizle kabul ettiğimiz koşulsuz bir buyruktur. Koşulsuz buyruk herhangi bir koşula bağlı olmadan evrensel ve zorunlu olan bir buyruktur. Örnek olarak, “Arkadaşların tarafından sevilme istiyorsan, yalan söyleme” buyruğu koşulsuz bir buyruktur. Koşulsuz buyrukta fayda, çıkar gibi kişisel amaçlar yoktur.

⁸⁹ Immanuel Kant (2021). Ethica Etik Üzerine Dersler. Çev: Oğuz Özügül, Ankara, Fol Yayınları, 2. Baskı, s. 43

⁹⁰ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 99

⁹¹ Necmettin Tan, Kant’ın Din Anlayışı, s. 315-330

⁹² Fatma Güner (2022). Immanuel Kant bir faydacı olabilir mi? Kant’ın Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri. Eskiye, 47, s. 489-516.

⁹³ Necmettin Tan, Kant’ın Din Anlayışı, s. 315-330

Kişisel durumlar değişse dahi, “yalan söyleme” buyruğu değişmez ve genel geçer bir ilke olmaya devam eder. Kant’a göre bireyler, bu buyruğu sadece ödev, başka bir değişle sadece görev olduğu için yapmalıdır. Ancak o zaman, evrensel bir ahlâk yasası olarak kabul edilebilir.

Kategorik imperatif, ahlaki eylemler ilkesi. Buyruk, ahlaki eylemlerin bizi nasıl yönlendirmesi gerektiğini açıklar. Koşulsuz buyruğun üç temel ilkesi vardır. Bu üç ilke, Kant’ın Koşulsuz Buyruk (Categorical Imperative) anlayışının temel formülasyonlarıdır:

1. Eylemlerinde öyle bir ilkeye göre hareket et ki, bu ilke aynı zamanda evrensel bir yasa olarak kabul edilebilsin.

2. İnsanlara, ister kendin ister başkaları olsun, asla yalnızca bir araç gibi değil, her zaman bir amaç olarak yaklaş.

3. Davranışlarını belirleyen irade, sanki genel geçer yasalar koyan evrensel bir yasa koyucuymuş gibi hareket etmelidir.⁹⁴

Ahlâksal yargılarda dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır: Davranış tek başına alındığında önemi nedir? Davranışın amacı, genel kural haline getirildiğinde, kendisiyle uyumluysa ahlâksal; genelleştiğinde kendisiyle zıt düşüyorsa ahlâksal yönden uygun değildir.

Örneğin büyük bir zenginlik elde etmek için yalan söylemeyi ele alırsak, şayet bu genelleştirilirse, amaç herkesçe bilindiği için, böyle bir hedefe ulaşmak mümkün olmaz.

Demek ki bu, genel kural haline getirilirse, kendi kendini fesheden ve tahrip eden bir amaca sahip ahlâk dışı bir eylemdir. Şayet eylemin amacı kendisiyle uyum sağlıyorsa, genel kural haline getiriliyorsa, eylem ancak o zaman ahlâksal olur.⁹⁵

Kant, ahlakın kaynağının niyetlerde bulunduğunu ve ahlaki eylemlerin sonuçlarından bağımsız değerlendirilmesinin halinde eylemi ahlaki yaptığını savunmaktadır. Kant, kendi mükemmelliğimiz ve başkalarının mutluluğunu sağlamayı da yine görev olan amaçlar içerisinde bulundurur ve insanın doğası gereği mutlu olmayı istemesi onun için bir görev değildir, görüşünü öne sürer.

Bireysel iradenin kuvveti görev kısmına girmez. Başkalarının mutluluğunu sağlamak görev, bir insanın olanca gücüyle kendi mutluluğunu arttırmakla yükümlü olduğunu söylemek ise bir çelişkidir. Ayrıca bir başkasının mükemmelliğini ortaya çıkarmayı görev edinmekte

⁹⁴ Kemal Göz & Osman Mutluel, Felsefeye Giriş; Ahlâk Felsefesi, s. 75-93.

⁹⁵ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 65

yine bir çelişkidir. Çünkü her insan kendi potansiyelini ortaya koymakla görevlidir. Zira bir insanın mükemmelliği kendi amacını kendisinin önüne koyabilmesinden ibarettir.

Kant'a göre mükemmellik, kişinin eyleminin sonucu olabilecek şey olarak konuşlandırılmalıdır ve genel olarak görevin gereğini yerine getirmek, kişinin gücünün ve aynı zamanda kişinin iradesinin geliştirilmesinden ibarettir.⁹⁶ Ayrıca akıl, insana fitratına uygun davranmasını ve insanın pratik davranışlar yapmasını emreder, içinde var olan insanlığa layık olması için bu görevi amaç edindirir. İradenin geliştirilmesini en saf erdemli mizacına, yani yasanın aynı zamanda onun görev icabı eylemlerinin kaynağı olduğu yere kadar taşımak ve ona görev icabı itaat etmek de yasama iradesinin kendi içinde buna göre hareket etme yetisi üzerinde uyguladığı bir histir. Buna ahlâkî duyu adı verilir.⁹⁷

Kant'ın ahlâk anlayışı, antik dönemin hazcı ve benmerkezci; modern dönemin ise duygucu ve faydacı ahlâk yaklaşımlarına karşı geliştirilmiş rasyonalist bir etik sistemdir.⁹⁸ Kant'a göre ahlâkın temeli insanın akli ve özgür iradesidir. Ahlâklı olmak, dışsal sonuçlara ya da başkalarının beklentilerine göre değil, yalnızca kendi içinde taşıdığı ödev bilinciyle mümkün olur. Ona göre ahlâk şunu söyler: "Sen, kendin için ve sırf doğru olduğu için ahlâklı olmalısın; başkalarının ne yaptığı bu yükümlülüğü değiştirmez." Bu bakış, bireyin ahlâkî tutumunu dış koşullardan bağımsızlaştırarak evrensel ve özerk kılar.⁹⁹

Ahlâk evrensel olmalı ve akıl sahibi insanların bulunduğu her yerde ortak gayeler gütmelidir.

Immanuel Kant bazı düşünürler gibi ahlâkî ve fiziksel mutluluk arasında bir ayrım yapmamaktadır. Çünkü ahlâkî mutluluk, dürüstlük bilinciyle mutlu hissedecek kişinin mükemmelliğe zaten ulaşmış olacağını düşünür.

Fakat başkalarının mutluluğunu sağlarken de kişinin irade gücünün sınırlarını zorlanmamasını talep etme hakkının suistimal edilmemesi gerekecektir. Fiziksel mutluluk, eylemin failinin ahlâkıdır ve mutluluk yalnızca ahlâkın önündeki engelleri kaldırmanın yoludur. Amaç, başkalarının mutluluğunu sağlamaktan çok bunu iletmek de olmalıdır ve bu da kişinin ahlâkî (etik) kurallarına dayanır.

Kant, "Entelektüel ve maddesel yeteneklerinizi, karşılaşılabileceğiniz bütün amaçlara etkin olacak biçimde geliştirin, hangisinin sizin amacınız olabileceği kesin değildir." Kişinin gücü ve kapasitesinin karşılaşılabileceği koşullarda farklılıklar göstermesi zihinsel ve bedensel

⁹⁶ Immanuel Kant, *Etik'in Metafizik Unsurları*, s. 26

⁹⁷ Immanuel Kant, *Etik'in Metafizik Unsurları*, s. 28-29

⁹⁸ Fatma Güner, *Immanuel Kant bir faydacı olabilir mi? Kant'ın Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri*, s. 2-3.

⁹⁹ Immanuel Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s. 109

yeteneklerin geliştirilmiş olmasıyla alakadar olduğu vurgusunu yaparak ahlâkî ve fiziksel gelişime dikkat çekmektedir.

Zihnin emrettiği her şey yasaya uygun değildir. Bu yüzden kişinin kendi ahlâk yasasının kuvvetli olması onu mükemmel yapan unsurdur.

Kant, Tanrı'nın varlığına ilişkin ontolojik, kozmolojik ve teolojik kanıtları eleştirerek, bu akıl yürütmelerle Tanrı'ya ulaşılamayacağını savunur. Ona göre Tanrı'nın varlığı salt teorik akıl yoluyla ispatlanamaz; çünkü metafizik alana dair bilgi, deneyim sınırlarımızı aşar.

Kant, Tanrı inancının ancak pratik akıl çerçevesinde, yani ahlâkî gerekçelerle temellendirilebileceğini belirtir. İnsan, ahlâk yasasına uymakla yükümlü olduğu için, bu yasa ile uyumlu bir evrende adaletin ve iyiliğin karşılığını bulacağı bir Tanrı'ya inanmak zorundadır. Bu da akıl yoluyla değil, ancak iman yoluyla mümkündür.

Kant'ın 'Ahlâk delili' budur. Ahlâk kanıtı başarısını "özgürlük" kavramına borçludur. Kant'a göre etik insanın özgürlüğü ile ilgilidir. Velhasıl özgürlüğün olmadığı yerde ahlaktan da söz etmek alakasızdır. "En yüksek iyiye" ulaşma çabası kişinin ödevidir.

Kant'a göre ahlaki ödev, kişinin duygusal zekasına, davranışlarına göre etik olan davranışı göstermek ve bu buyruğa göre yaşamasıdır.¹⁰⁰

Ahlâk yasalarına saygısızlık kötü alışkanlıktır ama bu yasaları hor görmek kötü huydur. Kötü alışkanlıklar sadece ahlâk yasalarına uymamaktır, kötü huysa ahlâk yasalarına aykırı davranmaktır.

Birincisi olumsuz, diğeri olumlu bir şeydir. İyi huyluluk doğuştan gelebilir ama alıştırma yapmadan kimse erdemli olamaz. Çünkü kötü eğiliminin ilkelere göre bastırılması ve davranışların ahlâk yasasıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.¹⁰¹

Kant, insanın isterse iyi eğilimlere yönelip erdemli ve ahlâklı bir yaşam sürecinin mümkün olduğunu bunun içinde kötü huylardan vazgeçmesi gerektiğini düşünür.

Kişinin istek ve arzularını yerine getirmesi ödevden sayılabilir fakat ödevden, etik yasalardan ve ahlaki erdemlerden dolayı yapılmış bir davranış, iyiyi isteme ve saf aklın kanununu uygulamaktır.¹⁰²

Kant'ın fazilet görevleri şeması;

Fazilet Görevinin Maddi Unsuru

Erdem Görevinin Maddi Ögesi

¹⁰⁰ Aziz Sekman (2017). Kant'ın Ahlâk Delili. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 3(2), a. 58-61.

¹⁰¹ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 295-296

¹⁰² Aziz Sekman, Kant'ın Ahlâk Delili, s. 58-61

<i>İçsel Erdem Görevi 1</i> <i>Kendi amacın, bu aynı zamanda benim görevimdir. (Kendi mükemmelliyetim)</i>	<i>Dışsal Erdem Görevi 2</i> <i>Başkalarının amacı, bunun tanımı aynı zamanda benim görevimdir. (Başkalarının mutluluğu)</i>
<i>3. Töreliliğin de kaynağını oluşturan yasa</i>	<i>4 Yasallığın da kaynağını oluşturan amaç</i>

Kant genel olarak görev kavramları için zihnin duyarlılığına ilişkin ön kavramlar olduğunu ve bunların ahlâkî nitelikler taşıdığı, öznel duyarlılık koşulları oldukları, insanın erdem (bireyin ahlâkî gücü) anlayışına göre sorumluluk alacağı ve bir insanın bunlara sahip değilse onları elde etmek zorunda olmadığını da belirtir. Bunlar; ahlâkî duygu, vicdan, insana duyulan sevgi, saygıdır.

Kant'a göre ahlâkî duygu, yasalardan kaynaklanan yaptırımlara karşı özgür iradeye uyma hoşnutluğudur. Ahlâkî duygu öznedir.

Kant'a göre, ahlâkla ilgili duygular içinde gerçek anlamda ahlâkî değeri olan tek duygu, kişinin ahlâk yasasına uygun şekilde davrandığında yaşadığı içsel hoşnutluk duygusudur.

Bu duygu, hazcılık ya da çıkar gözetmeksizin, yalnızca ödev bilinciyle hareket eden bireyin, kendi iç dünyasında hissettiği tatmin ve vicdan huzurudur. Kant'a göre, ahlâk yasasına uymaktan doğan bu hoşnutluk, sonuç değil, erdemli davranışın doğal bir eşlikçisi olarak değerlidir.

“Vicdan kendi kendini yönlendiren ahlaksal yargı gücüdür.” Kant'a göre içsel yargı (vicdan), kişinin kendi yaptıklarını ahlaki açıdan gözden geçirdiğinde hissettiği acı veren kötü duygudur.¹⁰⁴

Ahlâkın temelinde, doğruluğu için herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymayan evrensel bir ilke yer alır. Kişi, eyleminin ahlâkî açıdan sakıncalı olabileceğinden şüphe duyuyorsa, o eylemden kaçınmalıdır. Çünkü ahlâkî bilinç, yalnızca kesin doğruluğundan emin olunan davranışlara yönelmeyi gerektirir. Bu yaklaşım, koşulsuz bir ödev anlayışının göstergesidir.¹⁰⁵

İçsel yargı ya da ahlâk duygusu beş duyu organı gibi (görme, duyma, tatma vs.) gibi kendiliğinden işleyen bir duygu değildir. Kişiyi eyleme götüren bazı duygular inandığımız

¹⁰³ Immanuel Kant, *Etiğin Metafizik Unsurları*, s. 45

¹⁰⁴ Taşkın Ketenci (2008). *Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi*. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), s. 35-55.

¹⁰⁵ Taşkın Ketenci, *Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi*, s. 38.

ilkeler ve normlar tarafından harekete geçer.

Kişi başkalarına saygı duymayı içsel bir görev edinmeli ve bu zorunluluktan değil kendisine (vicdanına) karşı tutarlı davranışlar sergilemesinin ürünüdür. Kant “*İçindeki yasa, kaçınılmaz olarak bireyi kendi varlığına ve bu duyguya saygı duymaya zorlar (bu, nevi şahsına münhasır) belirli görevlerin, yani kendisine karşı göreviyle tutarlı olabilecek belirli eylemlerin temelidir.*”¹⁰⁶

Eylemlerin evrensel kurallar olması gerekir ve bu evrensel kurallar, insanların ortak amaçlar taşımasıdır, davranışlarımız da bunlarla örtüşmelidir. İşte bunlara ahlaksal kurallar denir.¹⁰⁷

Kant, zamanının mutlulukçu ahlâk anlayışını, ahlâkın mutluluk ile bir tutulmasını eleştirmiştir. Kişiden kişiye değişen öznel bir yapıya sahip olan mutluluk anlayışı ile evrensel ahlâk yasası kurulamaz. Mutlulukçu ahlâkın idesi “en yüksek iyi nedir” sorusuna verdiği yanıtıdır.

Kant, en yüksek iyi deyiminden mutluluk kavramının anlaşılmasına itiraz eder. Mutlulukçu ahlâk hem içsel hem de dışsal mutluluğu kazanma yöntemidir. Mutlulukçu ahlâk koşulludur, “yaparsan mutlu olursun“, öznel, amaçlara göre kişiden kişiye değişebilir. Bizi hedeflere ulaştırmaz.

Dini ahlâkî unsurlarda ahlâk yasasına zarar verebilir, “cennet müjdesi, cehennem korkusu” insan iradesine baskı yapabilir. Kant’a göre ahlâk içsel olmalıdır, emir ve yasalar dışsaldır.¹⁰⁸

“Mutluluk, her akıl sahibi fakat sonlu varlık için doğal ve kaçınılmaz bir arzudur. Bu nedenle, mutluluğa yönelme eğilimi, arzulama yetisini belirleyen temel bir etkidir. Zira sonlu varlık, ihtiyaçlar içinde yaşar ve bu ihtiyaçlar, onun isteklerinin içeriğini şekillendirir.

Ancak, bu içeriğin bilgisi yalnızca deneyim yoluyla edinilebildiğinden, bu isteklerin yöneldiği amaçlara evrensel geçerliliği olan bir yasa gözüyle bakmak mümkün değildir. Çünkü gerçek bir yasa, her durumda ve tüm akıl sahibi varlıklar için geçerli olan ortak bir belirleme nedeni içermelidir.”¹⁰⁹

Basiret sağlam bir zekâyı, ahlaklılık da iyi niyeti gerektirir. Özgür davranışlarımız, şayet ahlaksal iyiliğe sahip olmaları gerekiyorsa, sırf iyi niyete dayanırlar; yani irademiz kendinde iyi olabilir. Basirette söz konusu amaç değildir çünkü hepsi aynı amacı, mutluluğa ulaşma

¹⁰⁶ Immanuel Kant, *Etğin Metafizik Unsurları*, s. 53

¹⁰⁷ Immanuel Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s. 34

¹⁰⁸ Celal Türer, Heinz Heimsoeth, *Kan’ın Felsefesi*, s. 26.

¹⁰⁹ Immanuel Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 20.

amacını güderler; buna ulaşmak için amaç ve aracı anladığı sürece söz konusu olan anlama yetisidir çünkü kişi başkalarından daha basiretli olabilir.

Demek ki basiret sağlam bir zekâyı, ahlaklılık mutlaka kendinde iyi niyeti gerektirir.¹¹⁰ Mutlak iyi niyet, kişinin bir yarar ve çıkar sağlamak için yaptığı değil aksine saf akıl ile “iyi isteme” halidir bu ahlaksal zihniyetin en açık yasıdır. Davranışlar, ilahi bir buyrukla evrensel doğru ya da iyiye ulaşmak için uygulanmalıdır. Tanrı'nın da bunu böyle isteyeceği ve bekleyeceği düşünülmektedir.¹¹¹

Kant'a göre ahlâk yasının temelinde yalnızca tek bir koşulsuz buyruk (kategorik imperatif) bulunur ve bu buyruk, bireyin eylemlerinin evrensel bir yasa haline gelip gelemeyeceğini sorgulamasını gerektirir. Kant bunu şu şekilde ifade eder: “Öyle davran ki, eyleminin ilkesi, aynı zamanda evrensel bir yasa olabilsin.” Bu ilkenin yorumunda ise, bireyin kendisi için talep ettiği ya da reddettiği bir davranışı başkaları için de istemesi ya da istememesi gerektiği vurgulanır. Yani kişi, kendi adına doğru bulmadığı bir davranışı başkası adına da doğru bulmamalıdır.”¹¹²

Erdem insanın ahlâksal yetkinliğidir. Biz maddi ve manevi gücü, hâkimiyeti erdemle birleştiririz; bu durum eğilimin alt edilmesidir. Eğilim kurallara bağlı değildir ve bu eğilimin bastırılması ahlâklı insanlara özgü bir durumdur.

Cennetteki melekler kutsal olabilirler ama sadece insan erdemliğe ulaşabilir. Ahlaki erdem sezgilere değil yasalara dayandığı için, ahlaki boyuta yükselme çabaları, kanunlara üstün gelmelerini ve onlardan hiçbir şekilde kopmamayı sağlayacak harekete geçirici güç deneyimleridir. Demek ki karakter sahibi olma zorunluluğu vardır.¹¹³

Ahlâk yası berrak olmalıdır. Kutsal kitaplar fitrata uygun eylemler ister, eğitim ve din kötü eylemlere karşı duyarlı olmalıdır. İyi davranışlara yönlendirmeli ve kötüden uzak durulmasını sağlamalıdır. “İyi yap ve kötüden kaçın.” ahlâkın ilk ilkesidir. Hz. İsa'nın mesajı, insan her şeyi Tanrı sevgisiyle yapmalıdır. Tanrı'yı sevmek demek, emirlerini iyi bir zihniyetle seve seve yerine getirmek demektir. Demek ki etik, sırf iyi eylemlerin değil, iyi zihniyetinde felsefesidir.¹¹⁴

Kant, yükümlülüğü (ahlaki sorumluluğu) ikiye ayırır. İnsanın davranış açısından yükümlü olduğu fakat kişiye karşı yükümlü olmadığını belirtir. Yükümlülükte insanın özgür iradesini kullanması şarttır. Yaradılıştaki olup insana bahşedilen temel ihtiyaçlar

¹¹⁰ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 35

¹¹¹ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 41

¹¹² Celal Türer, Heinz Heimsoeth, Kan'ın Felsefesi, s. 39.

¹¹³ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 296

¹¹⁴ Immanuel Kant, Ethica Etik Üzerine Dersler, s. 99

diyebileceğimiz (yeme –içme, barınma, güvende hissetme) gibi eylemler irade dışında bize sunulur fakat özgür iradenin kullanıldığı eylemler yükümlülük alanlarıdır.

Temelinde eylemin kendisi olan yükümlülük (doğal), bir başkasının iradesine dayanan pozitif yükümlülüktür. Kantçı etik anlayışa göre insan davranışları iki temel türe ayrılır.

Kantçı etik anlayışa göre insan davranışları iki temel türe ayrılır: koşula bağlı (hipotetik emirler) ve koşulsuz (kategorik imperatif). Koşula bağlı eylemler, belirli bir amaca ulaşmak için yapılan davranışlardır ve bu nedenle ahlâkî bir değer taşımazlar. Bu tür eylemlerde birey, yalnızca dışsal sonuçlara yönelir; örneğin, ceza korkusuyla ya da takdir edilme beklentisiyle hareket eder. Kant'ın ifadesiyle bu, “ödevde uygun” davranıştır, fakat “ödevden dolayı” yapılan gerçek ahlâkî eylem değildir. Oysa kategorik imperatifte birey, herhangi bir dışsal motivasyona bağlı kalmaksızın, yalnızca ahlâk yasasına duyduğu saygıdan dolayı eylemde bulunur.¹¹⁵ Gerçek ahlâkîlik, bu koşulsuz buyruklara uygun eylemde kendini gösterir.

İkinci tür eylemler ise doğrudan ödev bilinciyle gerçekleştirilen eylemler değildir. Örneğin, ahlâkî bir buyruk gereği ihtiyaç içinde olan birine yardım edilebilir; ancak bu yardım, övgü ya da ceza korkusuyla değil, yalnızca eylemin doğru olduğuna inanıldığı için yapılır. Bununla birlikte, bu durumda da eylem tam anlamıyla ödev temelli değildir; çünkü eylemi yönlendiren, doğrudan ödev düşüncesi değil, kişisel sempati, dostluk ya da duygusal bağlılık gibi dolaylı etkenlerdir. Bu tür motivasyonlar Kant'a göre eylemin ahlâkî değerini zayıflatır, çünkü eylem salt ödev duygusuyla değil, ödevde eşlik eden öznel nedenlerle yerine getirilmiştir.¹¹⁶

Kant, insanın kurtuluşu için ahlâklı bir yaşamın olması gerektiğinin bunun da akıl ile sağlanacağını vurgular. Aklın insanın kurtuluşu ve mutluluğu barındırdığını belirtir. Kant'ın ahlâklı eylemden kastı, bir eylem ne olmazsa o eylemin ahlâklı bir eylem olmayacağı bilgisidir.

Eylemin genel geçer olması Kant'ın ahlâk yasası adını verdiği yasadır. “İyi istemenin” de ne ol olduğunu belirleyen bu yasadır. Evrensel yasalar kanun olduğu için değil insana ve insanlığa “iyi” olduğu için ahlâk yasasıdır.¹¹⁷

Kant'a göre ahlâklı bir eylemin tek meşru dayanağı, ödev bilincidir. Eylemin değerini belirleyen şey, onun doğurduğu sonuçlar değil, hangi ahlâkî saikle yapıldığıdır. Bu yaklaşımının temelinde, her insanın ahlâklı davranma kapasitesine sahip olduğu inancı yatar.

¹¹⁵ Celal Türer, Heinz Heimsoeth, Kan'ın Felsefesi, s. 38.

¹¹⁶ Lokman Çilingir (2015). Kant'ta Ahlak ve Din. Felsefe Dünyası, (62), 54-84.

¹¹⁷ Ali Osman Gündoğdu (2015). Varoluş ve Ahlâk, Ahlâk Felsefesi Yazıları. Elis Yayınları, Ankara, s. 41.

Kant'a göre, herhangi bir çıkar, fayda ya da kazancın bulunduğu durumda o eylem ahlâkî olmaktan çıkar. Bu nedenle, ahlâkî belirleyen ilişkilerde araçsallaştırmaya ve nesneleştirmeye dayalı toplumsal etkenler ortadan kaldırılmalı; bireyin özgür iradesiyle, yalnızca ödev duygusuyla gerçekleştirdiği eylemler esas alınmalıdır.

“İyiye isteme” kişinin onursal varoluşudur. Yükümlülük sahibi olmak, akıl yetisine sahip olan her insanın “iyiyi istemesi bir vazifedir.”¹¹⁸

Kant özgürlük ilkesini de önemli görür ve kişinin kendi iradesi ile yapması gereken eylemleri sonucunu düşünerek yapmasının, etik davranışlar olmadığını savunur. Kant'ın ahlak düşüncesine göre; cenneti kazanmak için ibadet eden, muhtaç olduğu için yardım eden, kuvvetli olmak için çok çalışan, yalancı olmamak için dürüst olan insanların hiçbiri ahlâk yasalarına uygun davranmamaktadır. Bir eylem yapılmadan önce o eylemin yapılış gayesi (niyeti) önemlidir. Kant'ın ahlâk felsefesi de Gazâlî gibi niyete odaklıdır. Buradaki niyetten kasıt sadece ödevde uygun olarak, amacı kendisi için olan salt “iyiyi” (niyeti) gerçekleştirmektir. Salt iyi ahlak yasasına uygun olandır. Kant'ın bu felsefesine ödev ahlâkî (iyi niyet ahlâkî) denir.

Her ne kadar Kant ahlâk felsefesini “iyi isteme”, iyi niyet üzerine kurulu olsa da tecrübeden uzak aklı, ahlâkî otorite olarak temellendirmiş ve böylece ahlâkî rölativizmi aşmaya ve evrensel bir ahlâk yasası kurmaya çalışmıştır. İnsan, iyiyi sırf iyi olduğu için aklı ile içten karar vererek istemişse işte orada iyi isteme vardır. Bireyin kendi isteğiyle sorumluluğunu aldığı koşulsuz ve vicdanı tarafından verilen kararları ödev olarak nitelendirir.¹¹⁹ Eylemde, amaç ve niyet anahtar kelimelerdir.

Kant insanın kurtuluşu için ahlâklık yaşamın olması gerektiğini bunu da akıl ile sağlanacağını vurgular. Aklın insanların kurtuluşu için her türlü oluşumu barındırdığını ve yeterli olduğunu belirtir.¹²⁰ Fakat Kant'ın ahlâk anlayışının temelini oluşturan salt akıl ve ödev vurgusu, zamanla eleştirilere konu olmuştur. Özellikle onun ahlâkî yalnızca aklın ürünü olarak tanımlaması, etik anlayışını soyut ve içerikten yoksun bir biçimciliğe (formalizme) dönüştürmüştür. Bu yaklaşım, aynı zamanda katı ve esnekliğe kapalı bir norm anlayışını da beraberinde getirmiştir. Ahlâkın yalnızca akıl yoluyla belirlenmesi gerektiği düşüncesi, insanın duygusal yönünü ve somut yaşam koşullarını yeterince dikkate almaması nedeniyle sınırlı görülmüştür.

¹¹⁸ Ali Osman Gündoğdu, Varoluş ve Ahlâk, Ahlâk Felsefesi Yazıları, s. 45.

¹¹⁹ Asım Yapıcı (2023). 11 Felsefe Ders Kitabı, MEB Yayınları, s. 14.

¹²⁰ Necmettin Tan, Kant'ın Din Anlayışı, s. 315-330.

4. GAZALİ VE KANT'IN AHLÂK FELSEFESİNE DAİR BİR KARŞILAŞTIRMA

İnsanlık tarihine bakıldığında çeşitli dönemlerden geçilmiş ve düşünce akımında bu dönemler büyük değişimlere sahne olmuştur.

Orta Çağ ve Reform arasındaki tarihsel dönem Rönesansta, Orta Çağ düşünce sistemine başkaldırı yapılırken Reform ile de kiliselerin skolastik düşünce felsefesine tepki ile beraber akıl ve deneye vurgu yapılarak kiliselerin otoritesinin sarsılması akabinde yeni bir düşünce ağı, dünya insanın merkezindeyken artık insan dünyanın merkezinde bulunduğu bir dönem başlamıştır.

Aydınlanma çağı akli tüm geleneksel ve dini dogmalardan kurtarmayı amaçlamaktadır. 18.yy'da bu gelişmeler yaşanırken Prof. Dr. Hasan Bülent Gözkan'ın tabiriyle Alman filozof Kant'ın temel felsefi çabası “doğa âlemini, ahlâkî bir âleme dönüştürmektir.” Bu ahlâkî dünyayı mümkün kılan şey nedir? Sorusunun cevabı ise evrensel ahlâk yasasıdır.

İnsanın olgunluk mertebesine ulaşmasının ahlâkî erdemlere duyulan yatkınlık ile eş değer olduğu düşünülmektedir. Erdemler insanların değer yargılarının ve toplumların temel değerlerinin oluşmasında en büyük etkenlerdir. İyi bir insan olmak iyi bir toplum olmanın temelini oluşturan en önemli unsur ödev ahlâkıdır.

Kadim ilkçağ filozoflarından günümüz felsefesine yansıyan en kadim aforizma Descartes'in “düşünüyorum öyleyse varım.” öğretisi insanın düşünen, akıl yetisini kullanan hikmet sahibi birey olmanın önemine vurgu yaparçasına erdemleri öne çıkarmaktadır.

Kant, akıl sahibi bir insanın pratik akıldaki tüm seçimlerinden sorumlu olmasını ve eylemlerinin anlamlı olmasını öncelemiştir. Duruma, kişiye, kültüre, zamana, mekâna ve topluma bağlı olmaksızın bir ahlâk yapısına sahip olunmasını vurgulamıştır. O'nun için insanın içindeki ahlâk yasasından dünya yurttaşlığına geçişi söz konusudur. Şöyle ki Aydınlanma çağında toplumun ahlâkî bir yaşam sürmesi bireysel özgürlüğün toplumla, öznel olanın evrensel olanla uzlaşmasıdır diyebiliriz.

Ortak ahlâk yasasının nasıl sağlayacağı düşünüldüğünde de Kant, kutsal Tanrı kavramını saf akıl ile değiştiriyor. Ahlâkın yasası ne din ne de doğadır, ahlâkın yasası saf akıldır.

Ahlâk yasası aklın zorunlu ve evrensel ortak yasasıdır Kant'a göre ve bir bakıma Kant'ın ahlâk yasası "Neden böyle yaptın?" sorusunun altındaki niyeti anlamak ve "ödeve uygun davrandım" cevabını almaktır.

Eylemde, amaç ve niyet anahtar kelimelerdir. Kant insanın kurtuluşu için ahlâklı yaşamın olması gerektiğini bunu da akıl ile sağlanacağını vurgular. Aklın insanların kurtuluşu için her türlü oluşumu barındırdığını ve yeterli olduğunu belirtir.

İslâm felsefesi düşünürü Gazâlî ise insan ruhunun olgunlaşmasının değer kavramlarının kazanılmasına ve pratik bilgiye dönüştürülmesiyle mümkün olacağı düşüncesindedir.

Sezgiciliğin öncüsü olan Gazâlî'nin bu düşüncesinin kaynağı da Allah'tır. İnsanın ahlâkî boyutuna anlam katacak olan kavramın tasavvuf olduğunu düşünür ve akıl yetisinin tek başına karar için eksik kaldığını vurgular.

Gazâlî'nin akla biçtiği değer, aklın Tanrı buyruklarını içselleştirmeye yarayan bir yeti olabileceğidir. Gazâlî faziletleri sahip bireyleri, olgunlaşan kâmil insan mertebesi ile değerlendirir ve kişinin ahlâkının itidalli olmaktan ifrat ve tefride düşmeden orta yoldan uzaklaşmamasına dayandırır. Kişinin menfi duygularla değil sorumluluk ve ödev niteliğinde ahlâkî erdemlere bağlı kalmasının önemini belirtir. Bu sayede birey gayesi olan sonsuz mutluluğa ulaşır.

Gazâlî, ahlâkî hem dünya hem de ahirette mutluluğun temeli olarak görür. Ona göre güzel ahlâk, yalnızca toplumsal düzen için değil bireyin içsel huzuru ve ruhsal sıkıntılarının giderilmesi açısından da önemlidir.

Bu bağlamda erdemleri aşırılıklardan uzak, itidalli bir denge hâlinde yaşamak gerektiğini savunur. Bu görüş, Kur'an-ı Kerim'deki "Böylece sizi, bütün insanlara şahit ve örnek olasınız diye dengeli, mutedil bir ümmet kıldık..." (Bakara 2/143) ayetiyle de uyum içindedir. Gazâlî bu ayeti, ahlâkın temel ilkelerinden biri olan denge (vasat) anlayışının ilahi bir dayanağı olarak değerlendirir.

Aristoteles'in "Erdem bir tür orta olmadır"¹²¹ prensibiyle de ortak noktada buluşur fakat Gazâlî ahlâk felsefesini oluştururken Allah'ın kelamı (Kur'an-ı Kerim) ve Peygamberin sünnetini kaynak almıştır diye çalışmamızın içerisinde de belirtmiştik.

Ona göre, bir insan Kur'an ahlâkıyla şereflenmeli ve en güzel ahlâk örneği İslam Peygamberi Hz. Muhammed'i (sav) örnek almalıdır. Gazâlî İhya adlı eserinde, güzel ahlâkî "Güzel ahlâk, büyük günahları, suyun temizlemesi gibi temizler. Kötü ahlâk ise, salih

¹²¹ Mevlüt Albayrak (2000). Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi. İslami Araştırmalar Dergisi, c.13, s. 3-4.

amelleri, sirkenin balı bozduğu gibi bozar.” Diyerek güzel ahlâkın kişiliğın oluşması kadar eylemlere tesirinin de önemini belirtmiştir. Davranışın nasıl yapıldığından çok neden yapıldığına “niyet”in önemli olduğuna vurgu yapmıştır. “Ameller ancak niyetlere göredir...” hadisi de Gazâlî'nin düşüncesini desteklemektedir.

Immanuel Kant'ta Gazâlî gibi ahlâkın insanın fitratında bulunan değerler olgusu olduğunu ve pratik eyleme dönüşmesi gerektiğinin vurgusunu yapmaktadır. Bilmek fiilinin yetersiz kaldığını iradeye dökülmeyen hiçbir davranışın etik olmadığı düşüncesi Kant'ı ödevler ve yükümlülükler ağına dikkat çekmesine neden olmuştur. Bir insan iyi olmak için değil salt iyi için hareket etmelidir ve menfaat için sonuç gözetmemelidir.

Kant ve Gazâlî her insanın özünde salt iyi ve iyilik taşıdığına inanır ve bu potansiyeli çıkarması için çaba sarf etmesi gerektiğini savunur. “Kendine yapılmasını istemediğın şeyi, sende bir başkasına yapmamalısın” ilkesi çerçevesinde Kant'ın etik ahlâk felsefesini değerlendirebiliriz.

Çalışmanın içeriğinde belirtildiğı üzere Kant'ın ahlâk felsefesi özgürlük, iyi-kötü, sorumluluk, erdemler ve ahlâkî eylem kavramları ile oluşan bir yasalar sistemidir.

Çalışmada belirttiğımız bu yasalar Kant'ın kendi evrensel öngörüleridir. Kendisinden önceki ahlak düşüncesini, mutluluğı ve amaçsallığı ahlâkın odak noktasına yerleştiren düşünce anlayışını eleştirir ve bunun yerine salt iyiye ulaştıran ödev kavramını yetkinleştirir.

Kant'a göre ahlâkî davranışın temeli akıldır ve ahlâkın yerleşmesi için akıl tek başına yeterlidir. Ona göre ahlâkî eylem; duygu, çıkar, amaç gibi sübjektif etkenlerden bağımsız olmalı, yalnızca ödev bilinciyle yerine getirilmelidir. Bu ödev bilinci ise ahlâk yasasına duyulan saygıdan kaynaklanmalıdır. Kant, mutlak buyruk (kategorik imperatif) aracılığıyla, bir eylemin ahlâkî olup olmadığını, o eylemin ilkesinin tüm insanlar için evrensel bir yasa haline gelip gelemeyeceğı ölçütüne bağlamıştır.

5. SONUÇ

Ahlak felsefesi tarihi boyunca filozoflar, ahlaki eylemin temellerini, amacını ve ölçütünü sorgulamış; bu bağlamda insanın nasıl yaşaması gerektiğine dair çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar arasında özellikle İslam düşüncesinin önemli isimlerinden Gazâlî (1058–1111) ile modern felsefenin kurucu figürlerinden biri olan Immanuel Kant (1724–1804), ahlaki düşüncenin temellendirilmesine yönelik farklı ama derinlikli perspektifler ortaya koymuşlardır. Bu çalışma, Gazâlî ve Kant'ın ahlak anlayışlarını temel aldıkları görüşler çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Gazâlî'ye göre ahlakın temel kaynağı ilahi vahiydir. Ona göre iyi fiil ve kötü fiil, Allah'ın (cc) kutsal buyruklarına göre belirlenir. Ahlaki davranışlar, kulun Allah'a itaatinin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Bu bağlamda ahlaki bilgi, akıldan ziyade dinî otoriteye ve şeriat hükümlerine dayanır.

Kant, ahlakın kaynağını tamamen akılda temellendirir. Ona göre ahlak yasaları, insan aklının ürünü olup evrensel geçerliliğe sahiptir. Ahlaki eylem, insanın özerk (autonom) bir varlık olarak kendi kendisine koyduğu evrensel yasalara uygun davranmasıdır. Bu yönüyle Kant'ın ahlak anlayışı, seküler ve rasyonalist bir karakter taşır.

Gazâlî'nin ahlak anlayışında eylemlerin amacı, bireyin Allah'a yakınlaşması, ruhsal olgunluğa erişmesi ve nihayetinde ahirette kurtuluşa ermesidir. Ahlaki davranış, kulun dünyevi ve uhrevi saadetini sağlayan bir vasıta olarak görülür. Bu yönüyle Gazâlî'nin ahlakı, teleolojik (amaç odaklı) ve uhrevi bir yapı sergiler.

Kant ise ahlaki eylemin amacını, dışsal sonuçlardan ziyade eylemin niyeti ve ahlaki yasaya uygunluğu çerçevesinde değerlendirir. Ona göre ahlaki eylem, yalnızca “görev”e uygun olarak gerçekleştirildiğinde değer kazanır. Kant'ın yaklaşımı, deontolojik (görev temelli) bir ahlak anlayışıdır ve niyetin doğruluğunu merkeze alır.

Gazâlî ahlaki davranışı değerlendirirken temel ölçüt olarak şeriat hükümlerini esas alır. İyi fiil ve kötü fiil, Allah'ın(cc) vahiy yoluyla bildirdiği ilahi emirlere bağlı olarak belirlenir. Bu bağlamda dinin normatif yapısı, ahlaki ölçütlerin belirleyicisidir.

Kant ise ahlaki eylemin ölçütünü “kategorik imperatif” olarak adlandırdığı evrensel bir ilkeye dayandırır. Bu ilkeye göre birey, yalnızca evrensel bir yasa haline getirilmesini isteyebileceği maksime göre hareket etmelidir. Kant'ın ahlak anlayışı, evrensellik ve

zorunluluk ilkelerine dayanır ve tüm rasyonel varlıklar için geçerli olacak bir etik sistem hedefler.

Gazâlî, insanın cüz'î iradeye sahip olduğunu kabul eder; ancak bu irade, nihayetinde Allah'ın kudreti ve takdiri altındadır. Dolayısıyla insan özgürlüğü, ilahi iradeyle sınırlıdır. Bu durum, ahlaki sorumluluğun da dinî bağlamda değerlendirildiği bir sistemin temelini oluşturur.

Kant için ise özgürlük, ahlaki eylemin ön koşuludur. Bir bireyin ahlaki olarak sorumlu tutulabilmesi için, eylemlerini özgür iradesiyle gerçekleştirmesi gerekir. Kant'a göre insan, ahlaki yasayı kendisi belirler ve bu yasa karşısında kendine karşı sorumludur. Özgürlük, hem ahlaki özerklik hem de sorumluluk açısından merkezî bir kavramdır.

Gazâlî'de ahlak ve din iç içe geçmiş iki yapıdır. Ahlaki davranış, dini yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda ahlak, dinî bir yükümlülük olarak değerlendirilir ve ancak vahyin rehberliğinde doğru şekilde yönlendirilebilir.

Kant ise ahlak ile dini birbirinden ayırmakla birlikte, dinin ahlaka hizmet etmesi gerektiğini savunur. Kant'a göre din, ahlaki yasaların uygulanmasını destekleyen bir araçtır. "Pratik aklın postülatları" olarak adlandırdığı Tanrı'nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük kavramları, ahlaki düzenin tutarlılığı için gerekli varsayımlar olarak görülür. Bu anlamda Kant, ahlakı dine değil, dini ahlaka temellendirir.

Gazâlî ve Kant, ahlak felsefesine ilişkin farklı düşünce geleneklerinden gelmelerine rağmen, insan davranışının yönlendirilmesi ve temellendirilmesi açısından önemli katkılar sunmuşlardır. Gazâlî'nin ahlak anlayışı ilahi irade, vahiy ve uhrevilik ekseninde şekillenmişken; Kant'ın ahlak anlayışı akıl, özgürlük ve evrensel yasa kavramları etrafında inşa edilmiştir. Her iki düşünürün yaklaşımı da kendi sistematiği içinde tutarlı olmakla birlikte, biri teistik, diğeri ise rasyonalist bir ahlak modeli ortaya koymuştur. Bu karşılaştırma, ahlak felsefesi bağlamında farklı medeniyetlerin etik düşünceye nasıl katkı sağladığını anlamak açısından önem taşımaktadır.

Gazâlî ile Kant, eylemlerin niyet odaklı olması gerektiği konusunda ortak bir vurgu yapsalar da ahlâkın temellerini farklı perspektiflerle ele alırlar. Gazâlî, ahlâkî olgunluğu ilahî vahiy ve peygamber öğretileri üzerine temellendirirken; Kant, bireyin özerk iradesini ve "saf aklın" evrensel yasalarını merkeze alır. Kant'a göre ahlâkî eylemler, kişisel çıkarlardan bağımsız olarak, tüm insanlık için geçerli bir yasa niteliğinde olmalıdır. Bu yaklaşımda, eylemin doğruluğu sonuçlara değil, eylemin kendisinin evrenselleştirilebilirliğine bağlıdır.

Ayrıca Kant, özgürlüğü ahlâkî sorumlulukla iç içe tanımlar; gerçek mutluluğun ise ancak "görev ahlâkı" ile uyumlu davranışlarda bulunmakla mümkün olduğunu savunur. Gazâlî ise mutluluğu, ilâhî rızaya ulaşma hedefiyle ilişkilendirerek, ahlâkî ilahi emirlerin pratize edilmesi olarak görür.

Her iki düşünürün ahlâk anlayışları, deontolojik (yükümlülük temelli) bir çerçevede benzerlik taşır. Gazâlî'nin iman-amel bütünlüğü arayışı, Kant'ın teori ile pratiğin uyumuna dair vurgusuyla paralellik gösterir. İkisi de insanın "mutlak iyi"ye ulaşma potansiyelini kabul eder ve ahlâk yasalarını, insanlığın ortak değerleri olarak evrensel bir zemine yerleştirir.

Ancak yöntem ve kaynak farklılıkları belirgindir: Gazâlî'nin referansı dini otorite ve gelenek iken, Kant'ın dayanağı aklın özerkliği ve insan iradesinin evrensel ilkeleridir. Buna rağmen, her ikisi de ahlâkın insanı erdemli bir yaşama taşıyan bir araç olduğu konusunda hemfikirdir.

Son olarak, bu çalışma Kant ve Gazâlî'nin etik sistemlerini sınırlı bir çerçevede karşılaştırmış olsa da, ahlâk felsefesinin tarih boyunca çeşitli düşünürlerce zenginleştirilen dinamik bir alan olduğunu hatırlatmak gerekir. Her iki isim de insanlığın etik sorgulama ve manevi arayış serüvenine benzersiz katkılar sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Agâh Çubukçu, İ. (1984). *Mezhepler. Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler*. Makaleleri Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 223-228.
- Agâh Çubukçu, İ. (1994). *Ahlâk Tarihinde Görüşler*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara,103
- Akarsu, B. (1999). *Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul. 65-66
- Albayrak, M. (2000). *Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi*. İslami Araştırmalar Dergisi,13, 3-4.
- Aydın, M. (2021). *İmam Gazali Düşüncesinde Ahlaklı Olmanın Anlamı*, Ocak, 2021.
- Bayraktar, M. (2000). *Gazali*. *Journal Of Islamic Research*,13, 3-4
- Bayraktaroğlu, H. (2019). *Felsefe, Din ve Ahlâk İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Çağrı, M. (1989). “*Ahlâk*”. TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2, 1-14.
- Çağrı, M. (1996). “*Gazâlî*”. TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 13, 530-534.
- Çilingir, L. (2015). *Kant'ta Ahlak ve Felsefe*. *Felsefe Dünyası*, 62, 54-84.
- Çitil, A. A. (2021). *Kant Okumaları Birinci Kritik*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Demirkol, M. (2024). *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Editör: Prof.Dr. İsmail Erdoğan-Doç.Dr. Enver Demirpolat 3.Baskı. Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2.
- Durakoğlu, A. (2014). *Gazâlî'de Ahlâk Eğitimi*. *GEFAD / GUJGEF*, 34(2): 211-226
- Durgu, H. (2010). *Gazâlî'de Yetkinlik Anlayışı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 16.
- Ekşici, Z. (2019). *Gazâlî'de İnsan ve Benlik Algısı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 11-13.
- Gazali. (1978). *İhya-u Ulumi'd-Din*, Çev. Ali Arslan, İstanbul, I, 49–50; bkz. *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 489–533.
- Görkaş, İ. & Sarıtaş, K. (2023). *İslâm Felsefesi*. Lisans Yayınları, İstanbul,1. Baskı, 249-254.
- Göz, K. & Mutluel, O. (2019). *Felsefeye Giriş; Ahlâk Felsefesi*. Gümüşev Yayıncılık,

İstanbul, 75-93

Göz, K. & Yalçın, F. (2024). İlahiyat Alanında Siyaset ve Ahlak. Fecr Yayınları, Ankara, 18.

Göz, K. (2016). İslam Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları. Fecr yayınları, Ankara, 63-78

Göz, K. (2020). Erdemli Ol. Fecr Yayınları, Ankara, 62-66.

Gündoğdu, A. O. (2015). Varoluş ve Ahlâk, Ahlâk Felsefesi Yazıları. Elis Yayınları, Ankara, 41

Güner, F. (2022). Immanuel Kant Bir Faydacı Olabilir Mi? Kant'ın Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri. *Eskiyeni*, 47, 489-516.

Heimsoeth, H. (2023). Kant'ın Felsefesi, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, DoğuBatı Yay, Ankara, 15-16.

Kant, I. (2015). Seçilmiş Yazılar, Immanuel Kantın Kısa Yaşam Öyküsü. Sentez Yayıncılık, 5. Baskı, 79-87.

Kant, I. (2016). Öteki Dünyaya Yolculuğumun Sahici Hikâyesi. Çev. Çağlar Tanyeli, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 25.

Kant, I. (2020). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 8. Baskı, 79.

Kant, I. (2021). Ethica Etik Üzerine Dersler. Çev: Oğuz Özügül, Ankara, Fol Yayınları, 2. Baskı, 43

Kant, I. (2021). *Etiğin Metafizik Unsurları*. Çev. Ahmet Ceylan, Gece Kitaplığı Yayınları, 1.Baskı, 60-61.

Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divan-ü Lüğati't Türk. Haz. Serap Tuğba Yurtsever*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 35.

Ketenci, T. (2008). Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 35-55

Mutluel, O. (2020). *Orta Yolda Olmak*. Fecr Yayınları, Ankara, 13-14.

Mutluel, O. (2021). *İslamda Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi*. Fecr Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 28.

Mutluel, O. (2012). İslam Düşüncesindeki Ahlâki Bir Kavram Olarak “Ortayol”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 239-253.

- Orman, S. (2013). *Gazâli*, İnsan Yayınları, İstanbul, 98-101.
- Özaydın, Ö. (2011). İçimdeki Ahlâk Yasası: Kant'ın Ahlâk Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Dergipark Akademik*, 34.
- Özdoğan, Ö. (2011). Gazâlî ve Benötesi Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 52(2), 5-19.
- Saruhan, M. S. (2014). İslâm Düşüncesinde Ahlâk İlmi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eskiyeeni* 28, 53-66
- Sekman, A. (2017). Kant'ın Ahlâk Delili. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(2), 58-61.
- Serbun Behçet, A. (2010). *Kant'ın Ahlâk Metafiziğinde Özgürlük ve Ahlâk Yasası Sorunu*, İstanbul, 48.
- Tan, N. (2010). Kant'ın Din Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 51(2), 315-330
- Taşkın Ketenci (2008). Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 35-55
- Topaloğlu, A. (2003). "Materyalizm" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 28, 137-140.
- Topuz, İ. (2011). Gazâlî'de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri-. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 157-17.
- Yerkazan, H. (2021). *Ahlâk ve Din Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*. Somçağ Akademi, Ankara, 54.